

Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

Different Political Perspectives from Marxism to Post-Marxism

Rasim Berker BANK ¹

Geliş tarihi: 25.11.2018, Kabul tarihi: 04.04.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Post-Marksizm, tüm toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir şeklindeki geleneksel Marksist düşünceden farklı olarak, merkezinde sınıf mücadelesinin, sınıf sömürüsünün yer aldığı tarihsel materyalizmin reddi üzerine oturur. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Marksizm'den başlayıp post-Marksizm'e uzanan tarihsel süreç içinde oluşan siyasal ve ideolojik uğrakların kuramsal çözümlemesini amaçlamaktadır. Hedeflenen bu çerçevede Marksist düşüncenin gelişimi; Ferdinand de Saussure'ün dilbilim ve Lèvi Strauss'un antropoloji alanındaki yapısalcı toplum kavrayışı; yapısalcı Marksizm'in yapı özne arasındaki ilişkiden hareketle geliştirdiği sınıf, siyaset ve devlet çözümlemesi; Post-Fordizmin gelişimiyle birlikte sınıf mücadelesinin yerini farklı toplumsal hareketlere bırakması ve post-Marksist düşüncenin en yetkin ifadesi olarak kabul edilen Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un söylem kuramı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Post-Marksizm, Yapısalcılık, Söylem, post-Fordizm, Sınıf Mücadelesi

JEL Kodları: B14, B15

Abstract

Different than the traditional Marxist thought indicating that the history of all societies is the history of class struggles, post-Marxism is grounded on the rejection of historical materialism with class struggle and class exploitation at its center. The primary research question that forms the basis of this study aims to make a theoretical analysis of the political and ideological grounds that emerge during the historical process starting from Marxism and stretching all the way to post-Marxism. Development of Marxist thought; structuralist society understanding of Ferdinand de Saussure in linguistics and of Lèvi Strauss in anthropology; the class, politics and state analysis of structuralist Marxism developed as based on the relationship between structure and object; class struggle being replaced by different social movements with the development of Post-Fordism and the discourse theory of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe accepted as the most competent expression of post-Marxist thought are issues that the study lays emphasis on.

Keywords Marxism, post-Marxism, Structuralism, Discourse, post-Fordism, Class Struggle

JEL Codes: B14, B15

---

¹ Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Dr. Öğretim Üyesi
berkerberker@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3292-9274>

Giriş

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Marksizm'den başlayıp post-Marksizm'e uzanan tarihsel süreç içinde oluşan siyasi ve ideolojik uğrakların kuramsal çözümlemesini amaçlamaktadır. Marx'ın insan tarihine dair kavrayışı materyalist tarih kavrayışı olarak adlandırılır. O'na göre, bugüne kadarki tüm toplum tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir (Marx, 2011:140). Post-Marksizm, esas olarak, merkezinde sınıf mücadelesinin yer aldığı tarihsel materyalizmin reddi anlamına gelir.

Tarihsel materyalizm terimi tarihsel olayların gelişimini ve asıl itici gücünü toplumun ekonomik gelişiminde, üretim ve mübadele biçimlerinin değişiminde, bunun sonucunda toplumun farklı sınıflara ayrılmasında ve bu sınıfların birbirlerine karşı verdikleri mücadelelerde arayan tarihsel görüşü tanımlamak amacıyla (aktaran, D'Amato, 2014: 69) kullanılmaktadır. Kendi varoluşlarının toplumsal üretimi içerisinde insanlar kaçınılmaz olarak, kendi iradelerinden bağımsız belli ilişkilere, yani kendi maddi üretim güçlerinin gelişimi içindeki verili bir aşamaya uygun düşen üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin bütünselliği, toplumun ekonomik yapısını, hukuki ve politik üstyapının üzerinde inşa olduğu, belli başlı toplumsal bilinç formlarının ona uygun düştüğü gerçek temeli meydana getirir (Marx, 1995:24-5). Her yeni üretim biçimi en başta, toplumun üretici güçlerinin gelişiminin tetikleyicisi olarak ortaya çıkar. Ancak toplumun üretici güçlerinin gelişimindeki aşamalı değişimler, zamanla mevcut toplumsal ilişkilerle çatışır hale gelir. Her bir gelişim aşamasında kurulmuş olan toplumsal ilişkiler yeni ilişkilerin gelişimini engeller ve toplumun ilerleyişini sınırlandırır. Her hâkim sınıf ilk başta toplumu daha ileri bir aşamaya taşımak için harekete geçer. Üretim ilişkilerinin geliştirilmesi anlamında bu sınıf ilerici bir sınıf olarak tanımlanır (D'Amato, 2014:70-1). Bir süre sonra bu sınıf toplum üzerindeki hâkimiyetini genişletip sınıfsal egemenliğini devam ettirmek için o ana kadar fayda sağladığı sistemde oluşabilecek her türlü toplumsal değişime engel olmaya başlar. Bu sınıf mevcut üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olduğu ölçüde gerici bir sınıf olarak tanımlanır. Üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olan sınıf ile bu ilişkilerin dönüştürülmesi yönünde çabalayan sınıf arasında bir mücadele başlar. İşte bu sınıf mücadelesi Marksist düşünce sistemi içinde tarihin itici gücünü oluşturur.

Post-Marksizm, farklı kaynaklardan beslenen eleştirel bir bakış açısıyla ortaya çıkmış olsa da, esas olarak tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden temel yapı ile üstyapı arasındaki birliğin oluşturduğu toplumsal formasyonun mevcut üretim tarzından daha ileri bir üretim tarzına geçişte beliren yeni bir toplumsal formasyonun oluşum sürecindeki değişim ve gelişim dinamiklerinin merkezinde yer alan sınıf mücadelesi, sınıf sömürüsü, sınıf iktidarı, sınıf ideolojisi şeklindeki tarihsel materyalizmin öncül kavramlarının reddi üzerine oturur. Bu makalede; post-Marksizm'in tarihsel

süreç içinde gelişimine doğrudan ya da dolaylı olarak dayanak hazırlayan siyasal ve ideolojik uğrakların kuramsal çözümlemesi yapılmaktadır. Hedeflene bu çerçevede: (a) Doğal hukuk öğretisiyle başlayan Immanuel Kant ile doruk noktasına ulaşan birey özne kavramsallaştırmasının, G. F. Hegel'le tarihselleşip K. Marx'la maddi bir niteliğe bürünmesinin felsefi arka planı ve bunun siyasal sonuçları üzerinde durulmaktadır. (b) Ferdinand de Saussure'ün dilbilim alanında yaptığı yapısalcı çözümlemesinin, Lévi Strauss'un antropolojik alanda yapısalcı toplum çözümlemeleri üzerindeki etkisinin tarihsel dönüşüm süreçlerinde ister birey ister kolektif bağlamda olsun öznenin yadsınmasına ve post-Marksizm'in gelişimine kuramsal açıdan hangi noktalarda dayanak oluşturduğu gösterilmektedir. (c) Yapısalcı düşüncenin Marksizm'e uyarlanmasıyla Louis Althusser'in sınıfı yapının bir taşıyıcısı haline getirmesinin; Nicos Poulantzas'ın devleti toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağlayan bir yapı şeklinde tanımlamasının, sınıf mücadelesi açısından doğurduğu siyasal sonuçları ve bu sonuçların post-Marksizm'in gelişimine nasıl katkı sağladığı gösterilmektedir. (d) Post-Fordizm'le birlikte üretim alanında ortaya çıkan değişime bağlı olarak sivil toplum uğrağındaki farklı kimlik hareketlerinin sınıf mücadelesinin yerini almasının kuramsal gerekçeleri açıklanmaktadır. (e) Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un, aşamalı olarak, sınıf mücadelesiyle olan bağını koparıp, radikal, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi için hegemonya inşa etme çabası temelinde kendilerini post-Marksizm şeklindeki bir siyasal zemin üzerinde konumlandırmalarının kuramsal dayanakları gösterilmektedir.

1. Aydınlanma ve Kolektif Öznenin Oluşumu

Ernst Cassirer, koşulsuz bir hümanizm ve mutlak bir rasyonalizmde somutlaşan Aydınlanma düşüncesinin, kendisini yıkma ve inşa etmede, analiz ve sentezde bu iki yönlü düşünme hareketinde aklın, eylemle ilgili kullanımından dolayı, kendisini en mükemmel bir biçimde açığa çıkaran bir değer sistemi olarak (2000:43) tanımlar. Yapısalcılık ve post-Yapısalcılık şeklinde ifade edilen düşünce akımları, Aydınlanma Devrimi sonrası ortaya çıkan çeşitli düşüncelerin şüpheli eğilimlerinin doruk noktası olarak yorumlanabilir. Bu düşünce akımlarının, hümanizme ve özneye yönelik geliştirdikleri ortak eleştiriler, hem felsefe hem sosyal bilimlerde mevcut olan şüpheli eğilimlerin açığa çıkarılmasında kuramsal açıdan önemli bir dayanak noktasını oluşturur. Yapısalcı ve post-Yapısalcı düşünce akımlarıyla başlayan değişimin en önemli sonucu Modernite'yle birlikte gelişen birey-özne kavramsallaştırmasının, *hümanizm* ve *rasyonalizm* içindeki ayrıcalıklı felsefi ve politik statüsünün radikal bir biçimde sorgulanmaya başlanmasıdır (West, 1998: 213). Bu düşünce akımlarının eleştirel düzeyde ortaya koyduğu kuramsal çözümlemeler Marksist düşüncenin temel önermelerini oluşturan sınıflar mücadelesinin tarihsel açıdan toplumların değişimi ve dönüşümünde

oynadığı belirleyici rolünün yadsınmasına yol açacaktır. Post-Marksist eleştirel düşünce de bu noktada anlam kazanır.

Modern dönemin felsefi rasyonalizmi, kendi inançları, değerleri ve kararlarından insan aklının ya da öznelliğinin sorumlu olduğuna inanır. İnsan aklı hakikat, iyilik ve adaletin biricik ve yeterli yargıcı olarak görülür (West, 1998: 214). Bilgi, değerler ve politik iktidar rasyonel değerler üzerine oturur. Ayrıca, modern toplumsal hayatın *rasyonalizm* temelinde şekillendirilmesi, dini öğretiyi üzerine kurulu geleneksel otoritenin şekillendirdiği toplumsal hayattan radikal bir kopuşa işaret eder. Akılcılık ve aklın kamusal kullanımını esas alan Aydınlanma'nın inşa etmeye çalıştığı yeni dünyada mutlak bir *hümanizm* ile bu hümanizme bağlı olan mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının yegâne rehberinin gelenek ya da din değil de, kendisi dışında başka bir kaynaktan yardım görmeyen akıl tarafından beslenen inançla karakterize (Cevizci, 2007: 26) olmasıdır. Aydınlanma akılcılığının gerçek ifadesi bilimcilik'tir. Bilumum batıl inançları ve hurafeleri besleyen din ve metafizik Aydınlanma'nın baş düşmanıysa, bilim de Aydınlanma'nın en önemli ölçüsüdür ve gerekli zihniyet değişiminin öncüsüdür (Cevizci, 2007: 27). Modern toplumsal hayatın şekillendirilmesinde insan aklının önemine ilişkin yapılan vurguyu destekleyecek felsefi argümanlar bilginin nesnesi ile değerlerin öznesi hakkında yapılan rasyonel tanımlamalarda kendini gösterir. Böylece, bilginin teorisi ile ahlaki rasyonelleştirme girişimi felsefi etkinliğin en önemli uğraşısı haline gelir. Modern toplumsal hayatı çevreleyen insan ilişkilerinin rasyonelleştiği bir dönemde siyasal iktidarın bu radikal değişimin dışında kalması mümkün değildi. Böylece, mutlak güce karşı rasyonalizm temelinde gelişen modern politika, tarihsel anlamda önem kazanmaya başlar. Bu değişimin anlamı birey öznenin pratik alanda kendini kurucu bir otorite olarak inşa (West, 1998: 215) etmesidir. Bu çerçevede siyaset de insanileşir.

Thomas Hobbes ve John Locke'un kurgusal (*fictive*) bir anlayışa dayandırarak geliştirdiği doğa durumundan siyasal topluma geçişte ister kişinin bencil olmasından kaynaklı bir güvenlik endişesi olsun (Tannenbaum, 2017:206-14), ister olası dış tehlikeler karşısında bir güvenlik endişesinden (2017:225-31) kaynaklansın her iki durumda da korumasız halde bulunan bireyin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla sahip olduğu doğal hakların bir kısmını egemene aktararak oluşturduğu toplum sözleşmesi, kapitalizmin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan özel mülkiyetin ve piyasa ilişkilerinin korunmasına; birey özgürlüğünün geliştirilmesi ve siyasal otoritenin merkezileştirmesine duyulan ihtiyacın bir ürünü (Savran, 2003: 24-40) olarak kavranmalıdır. Gelişen ve dönüşen toplumsal ve siyasal ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkan bu düşünceler burjuva toplumunun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Modernitenin öznesi bireydir. Bu birey tanımı zaman içinde çeşitli argümanları içerecek şekilde değişime uğramışsa da, en olgun şeklini İmmanuel Kant'ın felsefesinde ifadesini bulur. O'na

göre, özne, hem gerçekliğin özsel yapısından hem de kendi kendine yasa koyan rasyonel irade olarak ahlak yasasından sorumlu kılınır. Kant, bilgi ya da eylemin öznesinin zorunlu ve ezeli-ebedi ya da “*transendental*” yönlerini belirleme iddiasıyla ortaya çıkar (West, 1998: 215). Örneğin, ahlaki kuralların ayırt edici özelliği, onların bütünüyle ve eksiksiz bir biçimde önsel (*a priori*) bir kökene sahip olmasıdır. Farklı bir ifadeyle, onların doğruluğu bizim deneyimden öğrendiğimiz ne varsa ondan çıkarılan saf bir uslamlama ediminden kaynaklanır. İnsanlar ussal varlıklar olarak, ampirik dünyada yaşamının yanı sıra, bu bütünüyle bedenden ayrı, soyut ve biçimsel olan yolda uslamlama yapma yetisine sahip varlıklardır. Ussal varlıklar olarak bizler kendi seçtiğimiz yasalara göre yaşayabilir ya da kendi kaderimizi kendimiz yazabiliriz. Kant'a göre ahlakın olabilirliği bu türden özgür kişiler olma olasılığına, kendi kendine yeten ahlaki bir yetkeye sahip olmamıza bağlıdır (Abramson, 2012: 317). Ne var ki, Kant'ın, aklı bütün gelenekten, bütün inançlardan ve deneyimden bağımsız kılma çabası başarılı olduğu söylenemez. Zira, bilebildiğimiz tüm bilgilerimiz Kant'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı kaynaktan gelmektedir (Çiğdem, 2011: 94). Bununla birlikte Kant'ın felsefi sonuçlarının *transendental* statüsünü –tam olarak, öznenin Kant tarafından tespit edilmiş olan yapısal karakteristiklerinin zorunluluğunu- ispatlamanın zor olduğu anlaşılmıştır. Kant'ın *transendental* çıkarsamalarından ikna olmayan Hegel, özneyi tarihselleştirip kolektifleştirir. Marx da zaten tarihselleşmiş olan özneyi Hegel idealizminden farklı olarak maddileştirir (West, 1998: 215). Marx, Hegel'den farklı olarak, ekonomik faaliyete daha büyük açıklayıcı rol, açıklanıcı öncelik vermesinin yansıra ekonomik politığe dönük eleştirel tutum (Rockmore, 2014: 253) içindedir.

Modernitenin birey öznesi, Hegel ile başlayıp Marx ile doruk noktasına ulaşan düşünce süreci içinde ‘tarihsel’, ‘kolektif’ ve ‘maddi’ bir niteliğe bürünür. Kolektif öznenin bu şekilde kavranışı, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi tanımlayan kurgusal düşünceler yerini, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle üretici güçler (*productive forces*) ile üretim ilişkileri (*relations of production*) birliğinin oluşturduğu temel yapı ile üstyapı arasındaki diyalektik ilişkinin belirlediği bir toplum çözümlemesine bırakır. Böylece, Marx, tarihsel süreci, temel dayanağını sınıflar mücadelesinin oluşturduğu belli bir üretim tarzının üstyapı üzerindeki belirlenimi ve karşılıklı etkileşimi (1995:23) üzerinden açıklanmaya yönelir. Bu çerçevede, kolektif öznenin sahip olduğu bilgi ya da irade olarak bilinç düzeyi, tarihsel açıdan toplumun sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin aldığı özgül biçime uygun düşen sınıf mücadelesine bağlı olarak tanımlanır:”...insanların varlığını belirleyen şey,

---

² Kant, bilinçli insan deneyimini mümkün kılan koşullara, kavram, kategori, form ve yapılarla ilişkin bilgiye ‘*transendental*’ bilgi adını vermiştir. Bu tür bilgi deneyim ve bilginin ‘*a priori*’ öğelerini konu alan, insan bilgisinin, deneyiminde bağımsız ve önce olan vazgeçilmez koşullarını ve dolayısıyla deneysel bilgiye bir anlamda aşkın olan bilgi türüdür (Cevzici, 2002: 940).

bilinçleri değildir; onların toplumsal varlıklarını belirleyen, toplumsal varlıklarıdır” (1995:46).

Marx’a göre, bilinç, sınıf mücadelesine bağlı olarak gelişir. Bir toplumdaki hâkim ideoloji hâkim olan maddi üretim ilişkilerinin fikrîsel yansımasından başka bir şey değildir (Marx, 1987: 70). Dolayısıyla, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili toplumsal oluşuma bağlı gelişen dini ve ahlaki tüm toplumsal inanç ve değer biçimleri bir hakikati yansıtmaktan ziyade sınıfsal bir temele dayanır. Bu çerçevede, Aydınlanma ideolojisi tarafından karakterize edilen sözde evrensel içerikli ‘eşitlik’, ‘özgürlük’, ‘kardeşlik’ şeklindeki derin felsefi vurgu sınırlarını burjuva dünya görüşünün belirlediği ve esas olarak burjuva vicdanını yansıtan mülk sahiplerinin kişisel çıkarlarının ötesine geçemez. Buna göre, üretim araçları karşısındaki konumlanışından hareketle farklı sosyal sınıflara bölünmüş bir toplumsal oluşumda aynı ekonomik ve siyasal hedefler doğrultusunda tüm sosyal sınıfları kapsayacak evrensel içerikli ilkelerden bahsetmek mümkün değildir.

Tüm bu açıklamalar dikkate alındığında Marksizm’in ideolojiye bakışı, bilişsel ve pratik özneye yönelik geliştirilmiş kendi içinde tutarlı bir eleştiri olarak yorumlanabilir. Zira, modern toplumun en önemli kurucu ögesi olan birey öznenin, kuramsal ya da ahlaki hakikatin rasyonel ölçütlerine ulaşması olanaksızdır. Marksist düşüncede maddi dünyanın nesnel gerçekliğini anlamaya yönelik bir girişim, sınırlarını burjuva özgürlüğünün çizdiği özel mülkiyet, bireysel çıkar ve piyasa ilişkilerini esas alan toplumsal düşüncelerden hareketle değil, sınıf mücadelesinin oluşturduğu üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin belirlediği toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinden hareketle anlam kazanır.

Modern burjuva toplumunun gelişimiyle birlikte birey-özneye yüklenen ayrıcalıklı felsefi statü Marx’la birlikte tam anlamıyla ortadan kalkmaz; tarihsel, kolektif, maddi niteliğe sahip olan kolektif özneye, yani proletaryaya aktarılır. Böylece Marx, kapitalist üretim tarzı içindeki sömürülen konumu nedeniyle kapitalist üretim tarzını aşır, sınıfsız sömürsüz bir komünist toplum kurma ideali temelinde proletaryaya tarihsel ve siyasal açıdan evrensel bir rol atfetmiş olur. Zira, tarihin seyri içinde tüm sınıf çelişkileri (*antagonism*) üretim ilişkilerinin ulaştığı gelişmişlik düzeyinin aldığı özgül biçimin en ileri aşamasını ifade eden kapitalist üretim tarzına eklenerek çeşitli dolaylımlar altında kendini açığa vurur. Marx’ın düşüncesi bir bütün olarak ele alındığında, sınıflı toplumların tüm çelişkilerini tarihin diyalektiği içinde biriktirdiği ve yeni üretim tarzlarına eklenerek geliştirdiği kapitalist üretim tarzının aşılıp, sınıfsız, sömürsüz bir topluma ulaşma idealinin tarihsel açıdan kolektif öznenin ifade ettiği proletaryaya ait olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Marx’ın tarihsel açıdan proletaryaya yüklediği rol evrensel bir rol’dür. Ne var ki, tarihin itici gücü olarak öznenin bilinçli etkinliğinin -ister tekil

anlamda ister kolektif anlamda olsun- yadsınması önce dilbilim alanında sonra da antropoloji alanında yapılan yapısalcı çalışmalarda kendini gösterir. Yapısalcılık altında gelişen anti-hümanizm vurgusu zamanla Marksist düşünceye uyarlanarak sınıfları yapının birer taşıyıcısı, sınıf mücadelesini de yapılar arasında bir mücadele şeklinde kuramsallaştırır. Tarihin itici gücü olarak sınıf mücadelesinin yadsınması *post-Marksizm*'in kuramsal açıdan en önemli öncül dayanağını oluşturur. Anti-hümanizmin önce 'dilbilim' ve 'antropoloji' alanlarında, daha sonra 'Marksist' düşünce alanında nasıl ortaya çıktığının kuramsal çözümlemesine geçebiliriz.

2. Dilbilimden Antropolojiye Yapısalcılık

Ferdinand de Saussure, Gabriel Tarde'nin metodolojik bireyciliğinin karşısında, Émile Durkheim'in metodolojik kolektivizmini öne çıkarır. O'na göre dil, kolektif bir temsili, somut dil'in kullanımlarını yönlendiren dilbilimsel kuralların soyut bir sistemini, kolektif zihin ile dilsel grupların ürünü olan biçimsel ve tutarlı bir yapıyı oluşturur (Swingewood, 1998: 348). Dil (*langue*), bireyin bir dil'i öğrenirken özümledikleri, bir bölük biçim ya da söz'ün kullanılması yoluyla, aynı toplumdaki kişilerde gerçekleşen bir birikimdir. Söz (*parole*) ise, dil'in uygulamalı yanını oluşturur (Culler, 1985: 31). Dil'i söz'den ayırmanın anlamı, (a) toplumsal olguyu bireysel olgudan; (b) önemli olguyu belli bir oranda rastlantısal nitelik taşıyan önemsiz olgulardan ayırmak (1985: 32) demektir. Böylece, Saussure, 'dil'in toplumsal karakteri ile 'söz'ün bireysel karakteri arasında ayırma bulmuş olur.

Saussure'e göre, dil bir göstergeler dizgisidir. Sesler düşünceleri dile getirmeye ya da iletmeye yaradıklarında dil yerine geçerler; yoksa ses olarak kalırlar. Düşünce iletebilmek için bir uzlaşma dizgesinin, bir gösterge dizgesinin parçası olmaları gerekir. Bu çerçevede, 'gösteren' ile 'gösterilen'in ayrı varlıklarıdır ama bu ikisi ancak gösterenin bileşenleri olarak var olurlar (Culler, 1985: 20). Gösteren ile gösterilen arasında hiçbir içsel bağ olmadığından gösterge nedensizdir. O halde tüm dillerin temel öğelerinin nedensiz göstergeler olduğunu söyleyebiliriz. Her dil dünyayı değişik biçimde eklemler ya da düzenler. Dil var olan ulamları adlandırmakla kalmaz, kendi ulamlarını eklemler (1985: 23). Gösterge, gösterenle gösterilenin belli bir birleşimi olan nedensiz bir varlıktır (1985: 20). Göstergeyi oluşturan bu farklılığın birliği, başladığı yerde kalmaz, her bir gösterenin değeri de diğer göstergeler tarafından belirlenir. Saussure'ün, dil'i bu farklılık ilişkileri üzerinden tanımlanma edimi post-Marksist düşüncenin gelişimiyle birlikte sınıf mücadelesinin yerini "öteki"yi tanımlayacak olan etnik, cinsiyet, mezhepsel, dinsel farklılığın oluşturduğu kimlik politikalarının oluşmasına kuramsal düzeyde zemin hazırlayacaktır (Adaklı, 2011:15-6).

Saussure'e göre, dil, gösterilenleri önceden var olan kavramlar değil bir dil'in bir aşamasından ötekine geçişebilen, rastlantısal kavramlardır. Saptanmış evrensel gösterenler olmadığından, gösterenle gösterilen

arasındaki bağıntının nedensiz olması demek, gösterilenin de gösterenin de nedensiz olması demektir (1985: 24). O halde dildeki sözcüklerin anlamı sözcüğün belirttiği nesneden değil, dil yapılarından ortaya çıkar. Nesnelerin anlamları nesnelerin kendilerinde içkin değildir, dil yapısı içinde oluşturulurlar. Bu gösteren ile gösterilen arasındaki uygun düşmeme durumu post-Yapısalcılığın temel argümanı olarak derinleştirilecek (Adaklı, 2011:15), metin ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki koparılacaktır.

Özetle, anlam, konuşan bireysel öznelere mal edilemeyeceği için Saussure'ün dil çözümlemesinin anti-hümanist düşünceye dayandığı açıkça söylenebilir. Anti-hümanizm, öznel olan her şeyi soyutlayarak faaliyetlerinin tam anlamıyla bilimsel olanın doğasını ispatlamaya çalışan yapısalcı düşüncenin felsefi alandaki en önemli kurucu ilkesini oluşturur. Saussure'ün yapısalcı dilbilim çalışmalarını yapısalcı antropoloji temelinde topluma uyarlayan ilk kişi Lèvi-Strauss olmuştur.

Strauss, Saussure'ün dilbilim kuramını devralarak, ondaki potansiyeli geliştirir. O'na göre, dil gibi, toplumsal olan da özerk bir gerçekliktir; semboller sembolize ettikleri şeylerden daha gerçekler, gösteren gösterilenden önce gelir ve onu belirler (Callinicos, 2004:396). Böylece, Strauss, dil'in özerk bir sistem olarak anlaşılmasını mümkün kılar. Strauss, insan doğasının sürekliliği ve düşüncenin birliği konusunda yapısalcı düşünceyi savunur. O'nun yapısalcı örnekleri, ne işlevseldir, ne genetik, ne de tarihseldir; bunlar tümünden gelime dayanır ve dizisel'dir (Piaget, 1999: 97).

Strauss'un temel düşüncesine göre, ne kadar ilkel olursa olsun tüm sosyal yaşam, insanda, biçimsel özelliklerinin toplumun düzenlemesinin bir yansıması olmayacak, bir düşünsel eylemin varlığını gerektirir (Piaget, 1999: 98). Somut sosyal ilişkilerin ardında her zaman biçimselleştiren algısal yapı yatar, bu bilinçsizdir ve soyut yapısalcı örneklerin geliştirilmesiyle ortaya konulabilir. Strauss'un amacı, bilinç dışı kavramsal yapıları açığa çıkartmaktır; ama bunu kazanılan deneyimin altında yatan ben'in etkinliğine atfetmeden yapar. Strauss'un, antropolojik anlamda kullandığı yapıların rolünü ve anlamını kavramamıza yardımcı olacak bir alıntıya daha yakından bakalım: "...beynin bilinçsiz eylemi içeriğe biçim kazandırıyor ve bilinçler temelde (...) ilkel veya çağdaş, eski veya gelişmiş tüm beyinlerde temel olarak benzeşiyorsa, diğer kurumları ve diğer gelenekleri yorumlayabilmek için her bir kurum ve her bir geleneğin altında yatan bilinçsiz yapıyı saptamak (...) yeterli olacaktır" (Piaget, 1999: 101). Farklı bir ifadeyle, mitosların, kurumların, davranışların biçimlendirdiği benzeşmez türden ve çok çeşitli olan görünüşlerin arkasında bilinçsiz bir mantık yapısı vardır; toplumsal görünümün bilgisine bu bilinçsiz yapıların açığa çıkarılmasıyla ulaşılabilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde O'nun için yapılar deneyüstü özler değildir. Zira, Strauss, ben ve yaşanmışın öncülüğünü kabul etmez. Dolayısıyla, Strauss

ister bireysel ister kolektif olsun özneye birincil ve kurucu konum değil, ikincil ve kurulan bir konum (Callinicos, 2004:397) atfeder.

Yapılar düşünceden, bir anlamda insan beyninden doğarlar. Strauss, yapıyı bilinçli etkinliğin bir ürünü olarak kavramaz. Eğer öyle olmuş olsaydı, tarihin akışını öznenin bilinçli etkinliğine indirgemiş olur, anti-hümanizm'den bahsetmek mümkün olamazdı. Ne var ki, Strauss, yapıyı bilinçdışı mantıklı bir etkinlik olarak kavramaktadır. Strauss, yapıların deneyüstü olmadıklarını söylerken kastetmeye çalıştığı şey, çeşitli inanç biçimlerinin oluşturduğu yapıların, bilinçdışı mantıklı yapıların bir sonucu olarak biçimlenmiş olmasıdır. Bu nedenle Strauss, bilinçdışı mantıklı yapıları esas olarak zihinsel kaynaklı olduklarından bunları kavrayabilmek için somut alanda ifadesini bulduğunu düşündüğü toplumsal yapılardan, daha açık ifadeyle akrabalık sistemlerinden, kültürel yapılardan, mitler gibi toplumsal ilişkilerden hareketle bilinçdışı zihinsel yapılara doğru yönelmiştir. Bunun için yapıları deneyüstü özler olmadığı şeklinde ifade etmiştir.

Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde Yapısalcılık şu şekilde özetlenebilir: (a) Özne'nin eleştirisi. (b) Tarihselcilğin eleştirisi. (c) Anlamın eleştirisi (Sarup, 2004:9). Saussure'ün, varlığın merkezi konumundaki insan öznesinin dilbilim alanında başlattığı eleştirisi, Strauss'un ilkel toplumların inanç biçimlerinin incelenmesine yönelik antropolojik alanda geliştirdiği çalışmalarla daha ileri bir noktaya taşınır. Yapısalcılık, Marksist düşünce alanına da uygulanır. Yapısalcı düşünce altında geliştirilen anti-hümanist, anti-tarihselci (*anti-historicism*) çalışmaların ilk örnekleri Louis Althusser'in kuramsal çözümlemelerinde ortaya çıkar. Althusser kuramsal çözümlemelerinde sınıfları, tarihin faili olduğu şeklindeki geleneksel Marksist söylemden farklı olarak yapıların taşıyıcısı olarak belirler ve ideolojiye kurucu rol atfeder. Böylece, post-Marksizm'e giden süreçte en önemli kapı aralanmış olur.

3. Öznenin İnşası ve İdeolojik Aygıtlar

Althusser, tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden 'temel yapı' ile 'üstyapı' arasındaki ilişkiyi analiz ederken –geleneksel Marksist söylemden farklı olarak- ekonominin son kertede belirleyici olduğunu ileri sürer. Ekonominin son kertede belirleyiciliği vurgusunun önemli kılan iki yönü vardır: (a) Üstyapının temel yapı karşısında görece özerk olması; (b) üstyapının doğası ve onun özünü niteleyen şeyin yeniden üretimden kalkarak anlaşılabilmesi (Althusser, 2003:162). Althusser, bu noktada, iki tez öne sürer: Birinci tez: “İdeoloji, bireylerin içinde buldukları (gerçek) varoluş koşulları ile olan hayal (*imaginary*) ürünü ilişkisini temsil” (2003: 89) etmesi; ikinci tez: “İdeoloji, maddi bir varoluşa sahip” (2003:93) olması.

Althusser, birinci tez'de geçen ideoloji kavramını, 'gerçek' ile 'hayal' arasında kurduğu bir ilişki üzerinden hareketle tanımlanmaya çalışır. O,

ideolojiyi tarihsel seyri içinde basit bir şekilde yanlısamayla ilişkilendirilerek yapılan tanımlamaya karşı çıkar (2003: 89). Althusser, insanların ideolojide gerçek varoluş koşullarını -gerçek dünyalarını- değil, gerçek varoluş koşullarıyla olan ilişkilerini hayali (*imaginary*) olarak tasarımıldıklarını ileri sürer (2003: 91). O'nun ideolojiye yönelik yaptığı bu kuramsal çözümlerlerin son kertede üretim ilişkilerine bağlandığına dikkat edilmelidir (Barrett, 2000: 113). Buna göre, üretim, sömürü, baskı, ideolojileştirme ve bilimsel pratik içinde konumlanmış bulunan bireylerin gerçek varoluş koşullarının tasarımılanması, son kertede üretim ilişkilerinden ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerden kaynaklanıyorsa, her ideoloji, yarattığı ve imgesel olması zorunlu çarpıtmasında bireylerin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkiyi (Althusser, 2003: 93) yansıtır.

İkinci tez'de vurgulandığı biçimiyle ideoloji düşünsel, tinsel değil, ama maddi bir oluşa sahiptir (Althusser, 2003: 93). Devletin ideolojik aygıtları ve bu aygıtların pratiklerinin her biri ideolojinin gerçekleşmesidir. Bu da maddi var oluştur. Althusser'e göre, ideoloji gerçek ilişkilerle kurulan imgesel bir ilişkiyse, imgesel ilişkinin kendisi de maddi bir varoluşa sahiptir (2003: 94). Diğer bir ifadeyle, gerçek ilişkilerle kurulan hayali tasarımın bir sonucu olarak gelişen ideoloji, somut ifadesini devlet aygıtlarının (baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlar) pratiklerinde bulur. Böylece, Althusser, ideolojiye kurucu rol atfetmiş olur.

Özne her bireyin, toplumsal pratikleri gerçekleştirdiği her bir temsilcinin aldığı biçimi oluşturur. Zira, üretim ve yeniden üretim ilişkileri, işlevini yerine getirebilmek için her bireye toplumsal özne niteliğini yüklenmesi gereken, birleştirici unsuru içerir (Resch, 2014: 223). Althusser'e göre, ideoloji, insani varlıkları birer toplumsal özne olarak kuran ve bu öznelere bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine bağlayan, yaşanan ilişkileri üreten anlamlandırma pratiklerini düzenlemenin belirli bir yoludur (Eagleton, 2011: 41). Mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretilebilmesi için, Althusser'in 'seslenme' adını verdiği bir süreç aracılığıyla gerçekleşir. O'na göre, seslenme süreci, sayısız öznelerle seslenilerek mutlak bir Özne açısından tanımlandığı, genel bir merkezde toplanması aracılığıyla gerçekleşir (Althusser, 2003: 207). O'na göre, öznelerin mutlak Özne tarafından seslenilmesinin ideolojik açıdan taşıdığı derin anlam üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlıyor olmasında yatar (2003: 209). Her ideoloji bir özne aracılığıyla ve özneler için vardır. (Althusser, 2002: 99).

Althusser'in, mutlak Özne ile O'na tabi olan özneler arasındaki ilişkiye dikkat çekerek göstermeye çalıştığı şey, mutlak Özne'nin sahip olduğu toplumsal işlevin (ki bu ideolojik bir niteliğe sahiptir) kurumsal yapıların geliştiği ve kökleştiği toplumsal oluşumlarda devletin ideolojik aygıtları tarafından yerine getiriliyor olmasıdır. İdeoloji her toplumun değişmez bir parçasıdır, biçimlendirdiği toplumsal hayatta birleştirici bir öge işlevini görür

ve kapitalist toplumsal oluşumda siyasal sınıf egemenliğinin dayanağını oluşturur (McLellan, 1999: 51). Özne devletin ideolojik aygıtlar aracılığıyla inşa edildiğine göre toplumsal oluşum öznesiz bir nesnel süreçler sistemidir. Althusser, insanı tarihin yaratıcı öznesi ya da faili olduğu düşüncesi yerine, bireylerin içerisine yerleştirdikleri yapısal ilişkilerin taşıyıcısı (*träger*), taşıyıcıları (*porters*) ya da destekçileri (*supporters*) olduğunu; ekonomik belirlenimciliği reddedip, onun yerine siyasal ve ideolojik düzeylerin oluşturduğu üstyapı uğrağının ekonomi karşısındaki görece özerkliğini (Corney, 2014: 120) savunur.

Althusser'in, Gramsci'nin tarihselci ve Hegelci hümanizmine dayalı eleştirileri yapısalci Marksizm çözümlemesinde önemli bir yere sahiptir. Ne var ki, Gramsci'nin sivil toplum ve siyasal toplum birliğinin oluşturduğu 'genişletilmiş devlet' vurgusu Althusser'in, devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtı ayrımı üzerine oturur (Schechter, 2015:134-5). Althusser, öznenin inşası ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi noktasında devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtı birliğinin oluşturduğu devleti işlevsel kılarak tarihsel dönüşüm süreçlerinde üstyapı uğrağına önem kazandırmış olur. Artık, sınıf mücadelesi geleneksel Marksist düşünceden farklı olarak, yerini yapıların etkinliğine bırakmış durumdadır. Althusser'in, Marx'ın çalışmalarından hareketle tarihi öznesiz bir süreç şeklinde yorumlama edimi kuramsal düzeyde büyük tartışmalara yol açmıştır. Marx'ın "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan verili olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar" (Marx, 2007:14) şeklindeki ifadesi Althusser'in özneyi yadsıyan yapısalci değerlendirmelerine kuramsal düzeyde dayanak oluşturur. Ne var ki, Marx, *Feurbach Üzerine Tezler* adlı çalışmasında "... koşulların değişmesi ile insan etkinliğinin örtüşmesi ancak devrimci pratik olarak kavranıp doğru olarak anlaşılabilir" (2013:506) şeklindeki açıklaması da tersi yönde yorumlanmaktadır. Dünyanın değiştirilmesi noktasında özneye yapılan bu vurgunun Althusser tarafından dikkate alınmamasının nedeni Marx'ın *Kapital* öncesi çalışmalarında çok büyük ölçüde Hegel felsefesinin etkisinin devam ediyor olmasıdır. Althusser'in 'devletin ideolojik aygıtları' çerçevesinde ideolojiye yüklediği kurucu rol Foucault'da iktidar özne sorunsalına, Laclau'da söylem (*discourse*) çözümlemesi şeklinde yeni bir arayışa yol açacaktır.

Althusser'in yapısalci düşüncelerinin kısmen etkisinde kalan bir diğer düşünür de Nicos Poulantzas olmuştur. Poulantzas, devleti, bir toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağlayan yapısal düzey (*level*) ve kertelerin (*instance*) birliği şeklinde tanımlamakla kalmaz; sınıfları da ideoloji alanında yaratılan etkiler üzerinden tanımlamaya yönelir. Althusser ve Poulantzas'ın işlevsel açıdan ideolojiye yükledikleri ayrıcalıklı rol post-Marksizm'in önemli teorisyenleri olarak kabul edilen Laclau ve Mouffe'un düşüncesinde söylem (*discourse*) çözümlemesi şeklinde ortaya çıkacaktır.

4. Sınıf, Siyaset ve Devlet

Poulantzas, devlet ile tekeli sermaye arasındaki ilişkiyi bir kaynaşma meselesi olarak ele alıp devletin işlevini, tekeli sermayenin hegemonyasını örgütleyen fraksiyonunun politik eğilimi üzerinden açıklayan FKP'nin (Fransız Komünist Partisi) politikalarını eleştirir (Wood, 2011: 58). O'na göre, FKP'nin, sınırlarını anti-tekeli stratejisinin çizdiği temel politikaların devlet ile tekeli sermayeyi iç içe geçmiş özdeş bir yapı olarak konumlandırmasının sonucu olarak mevcut iktidar blokunun birden çok egemen sınıf fraksiyonundan oluştuğu gerçeğinin göz ardı edilmesine neden olmuştur.

Poulantzas'ın, FKP'nin politik açımlarındaki temel kaygısı sınıf mücadelesini esas alan politikalarda bir belirsizliğin ortaya çıkmasıdır. Şöyle ki; devlet, tekeli sermayenin çıkarları ile özdeş hale getirilip, burjuvazinin tekeli olmayan fraksiyonlarının çıkarlarını eşit ölçüde halk kitlelerine ait şeyler olarak görülmesiyle sonuçlanmıştır. Poulantzas'a göre, anti-tekeli politik açılımın temelinde yatan kuramsal varsayım devletin bir araç olarak düşünülmüş olmasıdır. Poulantzas'a göre, devletin işlevi şu ya da bu hakim sınıf fraksiyonunun devlet ile arasında kurulan bir özdeşlik üzerinden tanımlanacak olunursa, devletin burjuvazi veya proletarya tarafından ele geçirildiği takdirde ekonomik gelişmenin teknik ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde bir araca indirgenmiş olacaktır (Wood, 2011:58).

Poulantzas'a göre, kapitalist devlet tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal formasyonu oluşturan 'siyasal', 'ekonomik' ve 'ideolojik' düzeyler arasında tutunum (*cohesion*) faktörünü oluşturacak şekilde özel bir fonksiyona sahiptir (2013: 46). Devletin bu fonksiyonunun göstergesi aynı zamanda verili formasyonun çeşitli düzeylerinin açığa çıkan çelişkilerin yoğunlaştığı bir yapı olmasıdır. O'na göre, devlet bir toplumsal formasyonun birliğinin ve yapısındaki eklemlenmenin deşifre olmasına olanak sağlayan bir uğrak olarak ortaya çıkar (2013: 47). Poulantzas, politika ve tarih arasındaki ilişki sorununu toplumsal formasyonun birliğinin tutunum faktörünü sağlayan devletle, yapısal düzey ve kertelerin çeşitli çelişkilerinin yoğunlaşma yeri olan devlet arasındaki ilişkiden yola çıkarak çözülebileceğini ileri sürer. Böylece, devlet, hem toplumsal formasyonun birliğini sağlayan hem de toplumsal çelişkilerin yoğunlaştığı bir uğrak olarak önem kazanır. Bu ilişki politığın yapısını, bir formasyonun özgül düzeyi ve dönüşümlerinin yeri olarak ve politik mücadeleyi de tarihin motoru olarak betimler (2013: 47).

Devlet bir formasyonun (hem düzeylerin eklemlendiği hem de çelişkilerin yoğunlaşma yerini temsil ettiği) çeşitli düzeylerin özgül çelişkileriyle sürekli ilişki halindedir. Bu, toplumun kendisiyle çalışmasının bir ifadesidir (Poulantzas, 2013: 51). Bu çerçevede, devlet toplumun tüm çelişkilerinin yoğunlaştığı bir yapı olarak tanımlanmış olur. Devletin düzen sağlama fonksiyonu çeşitli tarzlar sunar. Bu tarzlar, bu fonksiyonun özel olarak

gerçekleştiği düzeylere denk düşer: Ekonomik düzeyde teknik ekonomik fonksiyon; politik sınıf mücadelesi düzeyinde tamamen politik fonksiyon; ideolojik düzeyde ideolojik fonksiyon (Poulantzas, 2013:53). Devletin teknik-ekonomik fonksiyonuyla ideolojik fonksiyonu, bir formasyonun birliğinin tutunum faktörü olarak devletin 'küresel rolünün' tarzlarını oluşturmaları bakımından, devletin tamamen politik olan- politik sınıf mücadelesiyle ilişkisi olan- fonksiyonuyla üst belirlenir. Devletin bu 'global rol'ü politik rolünü oluştur (Poulantzas, 2013: 53). Bu çerçevede devlet, sınıflara bölünmüş bir toplumla ve politik sınıf egemenliğiyle ilişki halindedir; kendi birliğinde bir formasyonun sınıflara bölünmesine ve politik sınıf egemenliğine yol açan yapıların tümünün içinde bir yeri ve bir rolü olması ölçüsünde kurulan bir ilişkidir bu. Daha açık olarak devletin bir tek ekonomik, ideolojik, politik fonksiyonu yoktur; konumun kendisine verdiği 'küresel tutunum' fonksiyonu ve bu fonksiyonun özgül politik fonksiyon aracılığıyla üst belirlenen tarzları vardır (Poulantzas, 2013: 53). Böylece, Poulantzas, tarihin itici gücü olarak sınıf mücadelesini ekonomik uğraktan siyasal uğrağa taşıyarak post-Marksizm'e giden yolu aralamış olur.

Poulantzas'ın düşünceleri çerçevesinde iki önemli sonuca ulaşmış bulunuyoruz: (a) Devletin toplumsal bir formasyonun birliğinin tutunumunda oynadığı global rolün, formasyonun çeşitli düzeylerine ilişkin özel tarzlarını oluşturan ideolojik, ekonomik ve politik –politik sınıf çatışmasında- fonksiyonları vardır. (b) Devletin politik sınıf çatışması olmayanlar dâhil çeşitli özel fonksiyonları devletin politik rolüne katılarak ortaya çıkarlar. Devletin global rolünün politik bir karaktere bürünmesi, çeşitli düzeylerin çelişkilerinin politik bir sınıf egemenliğinde yoğunlaştığı bir formasyonun birliğinin tutunumunu sağlamasıdır. Egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşen ekonomik ya da ideolojik fonksiyonları devletin politik fonksiyonlarını oluştur (Poulantzas, 2013: 57). Farklı bir ifadeyle, bu fonksiyonların öncelikli hedefi formasyonun birliğinin korunması olduğu ölçüsünde, egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşer ve toplumsal bir formasyonun her zaman politik bir formasyonun temeli olduğunu belirtir.

Poulantzas'ın düşüncesinde, geleneksel Marksist öğretilerde üretim ve sömürü ilişkisinin devlet karşısında kapladığı merkezi önemi, yerini siyasal düzeyin başatlığına bırakır. Siyasal düzeyin başatlığı sınıfların tanımlanmasında kendini gösterir. Kuramsal düzeyde bu kavrayışın dolaysız sonucu sınıf mücadelesinin 'iktidar bloku' ile 'halk ittifakı' arasında kurulan siyasal karşıtlığa dönüşmesidir (aktaran, Wood, 2011:59). Böylece, Poulantzas, emek-sermaye çelişkisinin ifade ettiği sömürü ilişkilerini sınıfların belirlenmesi bakımından başat unsur olmaktan çıkarır. Ne var ki, işçi sınıfının tanımlanmasına ölçüt oluşturacak kriter nicel açıdan öyle küçük boyutlara indirgemıştır ki, 'halk ittifakı'na dayanmayan bir sosyalist mücadelenin başarı şansı ortadan kalkmıştır (aktaran, Wood, 2011: 60). Farklı bir ifadeyle, Poulantzas'ın sınıf tanımı işçi sınıfının kapsamını o kadar

daraltmıştır ki, pratik anlamda işçi sınıfının öncülüğünden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Tarihin itici gücü sınıf mücadelesi olmaktan çıkmış, yerini iktidar bloku ile halk arasındaki mücadeleye bırakmıştır.

Poulantzas'a göre, işçi sınıfı ile yeni küçük burjuvazi arasındaki ayrımı karakterize eden ölçüt 'üretken emek' ile 'üretken olmayan' emek arasındaki ayrımda ortaya çıkmaktadır (Wood, 2011: 64). Böylece, üretken emek temelinde tanımlanan işçi sınıfı üretken olmayan emek temelinde tanımlanan beyaz yakalı ya da yeni küçük burjuvaziden ayrılmış olur. Ancak, Wood'un da haklı olarak vurguladığı üzere, üretken ve üretken olmayan emek ayrımı temelinden hareketle yapılan küçük burjuvazi tanımı Poulantzas'ın düşüncesini tartışmalı hale getirir. Şöyle ki: (a) Üretim araçlarının yoksunluğa bağlı emek gücünü satmak zorunda bırakılması şeklindeki kriterler işçi sınıfının tanımlaması için gerekli olduğu kadar küçük burjuvaziyi tanımlamak için de gerekli; üretken olmayan emek kriterini esas alarak küçük burjuvaziyi, işçi sınıfından ayırmanın nedeni yeterince açık değildir. (b) Üretken olmayan emek kavramı esas alındığında mühendisleri, teknisyenleri ve yönetici kadroyu açıklamada yetersiz kaldığı gibi, bu heterojen unsurları işçi sınıfından farklı olarak tek bir sınıf içinde tanımlamak da (Wood, 2011: 65-6) mümkün değildir.

Üretken ve üretken olmayan emek ayrımına dayalı yapılan sınıf tanımının neden olduğu belirsizlik yerini siyasal ve ideolojik düzeylerden hareketle yapılan tanıma bırakır. Böylece, Poulantzas sınıfları üstyapı uğrağından hareketle tanımlamaya yönelir. Poulantzas, son çözümlemede, bu grupları, sömürülüyor olmaları nedeniyle burjuvaziden ayrıldıktan sonra, onları işçi sınıfından ayıran ortak etmenin ideoloji olduğunu düşünür (Wood, 2011: 66). Bu ayrım esas olarak 'ideolojik' bir bölümeledir.

Poulantzas'ın düşüncesinde, birleşik işçi sınıfı temelinde yürütülmesi hedeflenen sosyalist stratejinin yerini, sınıfsal farklılıklara dayanan 'halk ittifakı' almış durumdadır. O'nun geliştirdiği "halk ittifakı" kavramının stratejisini oluşturan bu görüş işçi sınıfı partilerini farklı grup ve partilerle ittifak oluşturmasıyla sınırlandırmayıp, başka sınıfsal çıkarları da temsil eden örgütler olarak konumlandırır (Wood, 2011: 70). O'na göre, işçi sınıfı önderliğindeki halk ittifakı başlangıçta sınıflar arası bazı farklılıklara dayanabilir. Bu sınıflar arasındaki farklılıklar yürütülen mücadele süresince zamanla dönüşüme uğrayacaktır. Ancak, bu değişim halk ittifakını oluşturan sınıflara ödünler verilmesi yoluyla değil, özgül sınıf belirlenimleri ve onları etkileyen özgül yöneliş dikkate alınmak koşuluyla, kesintisiz mücadele sürecinde ve mücadelenin her uğrağında bu müttefikleri dönüşüme uğratabilecek hedeflerin saptanması yoluyla gerçekleşecektir (Wood, 2011: 70). Kısacası, işçi sınıfı partisi işçi sınıfının bütün çıkarlarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda yeni küçük burjuvazinin sınıf çıkarlarını da korumalıdır.

Poulantzas'ın amacı devleti temel yapının tek yönlü belirlenimini esas alan ekonomik belirlenimden kurtarmak ve siyasete daha geniş bir alan açmaktır. Ancak, siyasal ve ideolojik uğraklar özelinde üstyapıyı işlevsel açıdan ayrıcalıklı hale getirmesi ve sınıfı üstyapı uğrağında yarattığı etkiler üzerinden tanımlaması post-Marksizm'in gelişiminde belirleyici olacaktır. Yukarıda yapılan açıklamalar dikkate alındığında beş (5) temel sonuca ulaşabiliriz. Birincisinde devlet ekonomik, siyasal ve ideolojik düzey ve kerelerin oluşturduğu bir ilişki şeklide kuramsallaştırıldı. Böylece, devlet, bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu (*cohesion*) sağlayan siyasal rolü çerçevesinde işlevsel hale getirildi. Bir sınıf aygıtı olarak devlet bu siyasal rolünü ekonomi karşısında görece özerk bir niteliğe bürünmüş olarak yerine getirmektedir. İkincisi, sınıf mücadelesi ekonomik alandan devlet (siyasal aygıt ve ideolojik aygıtlar) alanına taşınmış oldu. (c) Orta sınıf üretim araçları karşısındaki konumlanışı üzerinden değil, ideolojik alanda yarattığı etkiler üzerinden hareketle tanımlandı. (d) Kapitalizme özgü temel sınıflar arasındaki karşıtlık yerini 'iktidar bloku' ile sınıfsal farklılıklara dayanan 'halk ittifakı' arasındaki karşıtlığa bıraktı. (e) İşçi sınıfının partisi salt bir sınıf partisi olmaktan çıkartıp, yerini farklı sınıfların çıkarlarını koruyan bir partiye indirdi.

1960'ların sonunda, yoğunlaşan toplumsal başkaldırılar, yeni toplumsal, bireysel ve cinsel özgürlük istemleri şeklinde ortaya çıktılar. 1970'lerde bu iç içe geçmiş, çatışan düzenlemeler, on yılın sonunda ekonomik, toplumsal ve politik anlamda şiddetli bir bunalımı tetikleyerek dağılmaya başladı. 1980'lerin ekonomik yeniden yapılanması işçi sınıfı içinde derin bölünmeler meydana getirdi. Yerleşik mesleki, cinsel ve kültürel kimlikler, dayanışma ve ortak kimlik tanımlama kaynakları çözülmeye başladı. *Marxist Today* dergisi çevresini oluşturan yazarlar üretim alanında yaşanan değişimi ve bunun sınıf politikaları üzerindeki yansımalarını ifade etmek için kavramsallaştırdıkları *Yeni Zamanlar*'da sınıf karşıtı politikaların yanında kendilerini konumlandırıdılar.

5. Yeni Zamanlar ve Radikal Demokrasi Projesi

İkinci Dünya Savaş sonrası Britanya toplumunun temelinde iki önemli gelişme yatar. Birincisi, 1930'lar bunalımının, sanayinin kömür ve buhara dayalı 19. yüzyıldan kalma üretim yöntemlerinden elektrik, gaz ve petrole dayalı yeni teknolojilere geçişine yol açması. İkincisi, 1930'larda faşizme ve işsizliğe karşı savaşı boyunca zirveye ulaşan ekonomik, politik ve toplumsal mücadelelerin yükselmesi (Hall ve Jacques, 1989:31). Böylece, fabrikalarda 'seri üretim' yöntemleri devreye sokulmuş, işçi sınıfı ve savaşın beslediği toplumsal baskıyla birlikte geleceğe ilişkin özelemler ekonomik ve toplumsal programın işaret ettiği değişimle birlikte iktidara taşınmış oldu. Bu gelişmeler *Fordizm* olarak tanımlanır.

Fordizm karakteristik olarak ekonomi ve toplum yaşamının, sosyal demokrat devlet tarafından düzenlenmesi eşliğinde gelişti. Sosyal demokrat proje, devletin meşru olarak kolektif toplumsal çıkarların temsilcisi ve koruyucusu olarak davranabileceği varsayımına dayanıyordu (Leadbeater, 1985:126). Fordizm'in kitlesel üretim yöntemlerine geçen büyük imalat işletmeleri ekonomik gelişmenin, kapitalist kârlılığın ve birikimin önde gelen birimlerini oluşturmaya başladı (Hall & Jacques, 1989:32). Üretim sürecinde yaşanan değişimi dikkate alarak Fordizm'i dört (4) temel ilkeye dayandırarak açıklamak mümkün: (a) Ürünler standartlaşmıştır; (b) görevler aynı kaldığı koşullarda bazıları mekanize edilmiştir; (c) geriye kalan görevler bilimsel görevler ya da *Taylorizm*'e tabidir; (d) sabit tezgâhın yerini yürüyen bant almıştır (Murray, 1985: 47).

ABD ve İngiltere hükümetlerinin savaş sonrası ekonomik düzeni planlama amacı, iktisat politikalarını kuramsallaştırıcı eylemler için geniş bir gündem oluşturdu (Türel, 2017:143). *Keynesçi* politikalar bağlamında tam istihdam politikası kolektif pazarlıkla işçi hareketine gözle görülür bir güç kazandırdı. Bu değişim, aynı zamanda, şirketlerin büyüyen, korunan bir ulusal piyasadan yararlanabilecekleri anlamına da geliyordu. Büyük fabrikalardan piyasaya sevk edilen televizyonlar, buzdolapları, elektrikli süpürgeler ve otomobiller, savaş sonrası yıllarının bolluğunu yaratarak, tüketimi ve ev işini bambaşka bir biçime soktu. Emekle sermaye arasındaki ataerkil düzenleme, savaş sonrasında tekrar işlerlik kazandı. Savaştan hemen sonra kadınlar emek piyasasından dışlandılar ve bunu izleyen yıllarda yeni ve katı bir cinsel işbölümü bağlamında piyasaya yeniden girdiler; bu işbölümü içinde, erkeklerin durumu büyük oranda değişmeden kalırken kadınların yaşamları eskisinden daha fazla ücretli ve ücretsiz emek arasında bölündü. Kadınların savaş sonrası yeni kimliklerine bir yenisi daha eklendi. Kadınlar, tüketimin odağı haline geldiler. 'Anne' olarak üstlenilen rollere, çocuk yetiştirme konusundaki yeni popüler teoriler de içinde olmak üzere, ideolojik ve kültürel gelişmeler sonucu büyük ölçüde önem atfedildi (Hall ve Jacques, 1989:33). Toplum aynı zamanda baskıcı bir ırksal düzenlemeyle kendisini gösterdi. Bu düzenleme, emek piyasasına girmeye teşvik edilen göçmenler ve siyahiler, 1950'ler ve 1960'larda, işlerde, evlerde ve hizmetlerde yaygın bir renk gelişimiyle karşılaştılar (Hall ve Jacques, 1989:34).

Bu sistem esas olarak, Amerika'nın sanayileşmiş ekonomisiyle askeri gücüne, Soğuk Savaş'ın silah yarışına, Bretton Woods para sistemiyle düzenlenmiş uluslararası ekonomi ve Amerikan çokuluslu şirketlerinin Avrupa, Afrika, Latin Amerika ve Asya'ya yayılan yeni sömürgecilğine dayanıyordu (Hall ve Jacques 1989:35). Çeşitli yerlerde gelişen bağımsızlık mücadeleleri, Britanya İmparatorluğu'nun hızla dağılması ile yüz yüze gelince, imalat sanayisine zayıflığını gizleyen bir korunmalı piyasa sağlamış olan emperyalist mirasına elinden geldiğince sarılmaya başladı. Nükleer silahlarla dünya çapındaki rolünü modernize etme yoluna girişti. Bu, savaş

sonrası düzenin en güçlü çelişkilerinden birinin kaynağıydı (Hall ve Jacques, 1989:36).

17 Ekim 1973'te Arap-İsrail savaşının bir sonucu olarak petrol ihraç eden Arap ülkelerinin ABD'ye petrol ambargosu başlatması üzerine kapitalist sistemi oluşturan kilit ülkelerin (ABD, İngiltere, Japonya) ekonomilerini resesyona itti. Petrol fiyatları dört katı arttı (Mason, 2005:136). 1970'lerde bu iç içe geçmiş, çatışan düzenlemeler, on yılın sonunda ekonomik, toplumsal ve politik anlamda şiddetli bir bunalımı tetikleyerek dağılmaya başladılar. Zira bu, 1970'lerin bunalımıyla açığa çıkan uzun erimli bir zayıflığın yarattığı, yapısal bir bunalımdı (Hall ve Jacques, 1989:36). Birleşik Krallık içinde derinleşen bu çatışma bütün ileri ekonomilerin dengesini bozan uluslararası başkaldırılarla iç içe geçti. Amerikan hegemonyası, Vietnam yenilgisi ve Bretton Woods uluslararası ekonomik anlaşmalarının çöküşüyle büyük bir darbe aldı ((Hall ve Jacques, 1989:37). Kârların düştüğü, ücretlerin arttığı ve işçi mücadelesinin uyarıcı düzeylere ulaştığı bir ortamda sosyal yardım politikalarının daha fazla sürdürülmesini olanaksız hale getirdi (Mason, 2015: 137). Böylece, ayrıksı sınıf siyaseti hareketleri, savaş ve yeniden inşanın anıları ve bölgesel devletlerin egemenlikleriyle özdeşleşmiş ulusal sosyalist politika modelleri kargaşaya sürüklendi (Eley, 2008: 719). 1960'lar sonunda, yoğunlaşan toplumsal başkaldırıları, yeni toplumsal, bireysel ve cinsel özgürlük istemleri şeklinde ortaya çıktılar. Giderek dayatmacı hale gelen bir gençlik kültürü 1970'lerde saygın duyarlılıklara yönelik punk saldırısıyla zirvesine ulaştı. Kadınların özgürleşme hareketi, cinsel işbölümünün karşısına dikildi. Irksal düzenleme konusundaki çatışmalar arttı (Murray, 1985: 51). Çalışmanın özneteliği ve dağılıtışındaki değişimler, Fordizm döneminde üretimi ve çalışmayı birleştiren eğilimleri zayıflattı. 1980'lerin ekonomik yeniden yapılanması işçi sınıfı içinde derin bölünmeler meydana getirdi. Yerleşik mesleki, cinsel ve kültürel kimlikler, dayanışma ve ortak kimlik tanımlama kaynakları çözülmeye başladı. Beyaz ve mavi yakalı işçiler, vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ayırım çizgileri daha temel bölünmelere yol açtı. Uzun dönemli işsiz olanlar çalışanlardan; yarı zamanlı (*part-time*) geçici işçiler tam gün çalışanlardan; yeni teknolojileri kullanmayı bilenler bilmeyenlerden; farklı bölgelerinde çalışan işçileri ülkenin diğer bölgelerinde çalışan işçilerinden ayırdı (Leadbeater, 1985: 130-1).

Yeni Zamanlar'ın merkezi sanayilerini enformasyon teknolojileri ve mikro-elektronığe dayalı üretim oluşturmaya başladı. İmalat sektöründeki iş daha küçük ama yetkin işyerlerinde esnek bir ekip çalışması etrafında dönecek şekilde örgütlendi. Hizmet sektörü, 1990'lar ekonomisinin çekirdeğinde yer alan kadınların yarı zamanlı (*part-time*) istihdamının mevcut yükselişine olanak vererek yeni iş alanlarının ana kaynağı olmaya başladı. Daha profesyonel, yüksek vasıflı teknisyen meslekleri yanında düşük vasıflı, düşük ücretli, düşük teknoloji kullanan meslekler ortaya çıktı. Ekonomi, büyük şirketlerle artan sayılarda yarı zamanlı işçi çalıştıran küçük yan kuruluşlar, tam istihdamla

uzun dönemli işsizler arasındaki ayrımla belirlenmeye başlandı (Hall ve Jacques, 1989:40). Bu gelişmeler ekonomide yapısal bir değişime yol açtı. Modern kapitalizmin sanayi ve ekonomik çekirdeğindeki bu kargaşa, savaş sonrası toplumsal düzenlemelerin yerini toplumsal parçalanma, bölünme ve kutuplaşmaya (1989:41) bıraktı. Yeni Zamanlar'da, ekonominin sanayi kalbi '*post-Fordizm*' şeklinde tanımlanan bir üretim sürecine dönüştü.

Post-Fordizm standartlaşmış ürünleri, sermaye yoğunlaşması, Taylorist iş örgütlenmesi ve disiplini ile birlikte seri üretim döneminden farklı, bütünüyle yeni bir devri anlatan daha geniş bir terimdir (Hall, 1983: 107). Post-Fordizm ile ortaya çıkan gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz. (a) Üretim yeni enformasyon tekniklerine kaymaktadır. (b) Emek sürecinin daha esnek uzmanlaşan ve âdemi merkezileşen bir biçim almasıyla ve bunun sonucunda, eski imalatçı temelin düşüşüyle oluşan bir değişim ve yeni doğan bilgisayar temelli yüksel teknoloji sanayileri ve bölgelerinde büyüme görülmektedir. (c) O zamana kadar evde el birliği temelinde götürülen işlev ve hizmetlerin yok olmaları ya da başkalarına yaptırılmaktadır. (d) Tüketimin, tercih ve ürün farklılaşması, pazarlama, perakende ve tasarım; yaşam tarzı, zevkler ve kültür sayesinde tüketicilerin hedeflenmesi şeklinde eğilimlerin öncü rolü vardır. (e) Vasıflı, erkek kol emeğine dayalı işçi sınıfının oranında bir düşüş yaşanırken, hizmet ve beyaz yakalılar sınıfında ters orantılı bir yükseliş görülmektedir (Hall, 1983: 107-8).

Post-Fordizm ile ortaya çıkan değişim bağlamında artık bir örgütsüzleşmeden bahsedilebilir. Bunun nedeni; (a) tek tek toplumların tutarlılıklarını, bütünlüklerini ve birliklerini zayıflatan ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerin 'küreselleşmesi' (Urry, 1995: 99). (b) Binlerce erkek işçinin çalıştığı imalatçı işletmelerdeki standartlaşmış ürünlerin seri üretimi kuşku götürmez bir biçimde geçmişe ait bir şey haline gelmesi (1995: 99). (c) Şirketler artık dünya çapında iş yapabileme, farklı ücret ve greve gitme oranlarının avantajlarından yararlanarak ülkelere girip çıkabilme, küresel bir strateji uyarınca işlemlerini alt birimlere bölebileme ve yeni bir işi kazanmak ya da elde tutabilmek için işçileri kendi aralarında rekabete zorlayabilme kapasitesi taşınması (Urry, 1995: 100). (d) İşverenler çok daha fazla hareketli ve yenileşmeci, işgücü ise giderek gerici bir görüntü sunmaktadır (Urry, 1995: 101). (e) Toplumsal yaşam, kültür ve politika artık pek toplumsal sınıflara göre örgütlenmesi (1995:101). (f) Kültür değişmesi (1995:102) şeklinde özetlenebilir.

Kolektif toplumsal özneler sınıf, ulus ya da etnik grup özneleri gibi parçalara ayrılmış ve 'çoğullaşmış' hale gelirken, birey-özne daha çok önem kazanmaktadır. Artık 'birey'i bir bütün olarak merkezileşmiş, kararlı ve tamamlanmış ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavrayamayız. 'Benlik', daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu 'benlikler' ya da kimliklerden oluşan, tarihi olan

ve süreç içinde 'üretmiş' bir şey ' olarak kavranabilir. 'Özne' farklı söylemler ve pratikler tarafından farklı bir biçimde yerleştiriliyor konumlandırılıyor (Hall, 1995: 109). Brunt'a göre, 'kimlik politikası' belli dönemlerde, cinsellik, cins ayrımı ve etnik köken etrafında örgütlenen ve 'kişisel olan politiktir' sözünü günlük dile tercüme etmeye çalışan hareketler için bağlamsal bir kısaltma olarak gündeme gelmektedir (Brunt, 1982:143). O'na göre, kimlik politikasının başlangıç noktası temsil konusudur: Kimliklerimizin kültür yoluyla ve içinde nasıl temsil edildikleri ve belli kategorilere nasıl denk geldikleri; politik olarak bizi kim ve ne temsil eder, bizim adımıza nasıl konuşur ve davranır. Bu alanlar hem dünyayı nasıl 'anlamlandırdığımızı' hem de bu dünyadaki 'yerimizi' nasıl anladığımızı düşünmemize yardım eder (Brunt, 1982:145). O'na göre, kimliklerin nasıl çalıştıklarını yeterince kavranmadıkça, dünyayı değiştirmede etkin olunamaz (Brunt, 1982:146). Sivil toplum elbette, katıksız özgürlüğün ideal alanı değildir. Onun mikro-dünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları vardır. Günlük yaşamımızın pek çok yönü bu güç biçimleri içinde ve onların kesişim hattında yakalanmıştır. Burada sisteme direniş olmaması düşünülemez. Yeni antagonizma noktalarının, bunlar etrafında örgütlenmiş yeni toplumsal direniş hareketlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Hall, 1995:120).

Tüm bu gelişmelere rağmen örgütsüz sosyalist muhalefetin gelişmekte olduğu ileri sürülebilir. Bu muhalefet ekonomi ve toplumdaki doğan eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri düzeltmede devletin kullanılması olasılıkları üzerinde yeni bir değerlendirme arayışındadır. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin modern toplumları sosyalist bir doğrultuda dönüştürmek için kendi içinde yeterli bir dinamik taşımadığı öngörülmektedir. Politikanın ve sivil toplumun önemli bir alana sahip olduğuna ve modern toplumlarda örgütsüzleşmeye yol açan birçok gelişmenin, toplumsal yaşam, kültür, boş zaman, sanat ve mimari, tüketim, çevrecilik, feminizm, etnik farklılık, yerel demokrasi gibi alanların çok daha karmaşık, farklılaşmış ve politik olarak da muhalif bir dizi mücadeleyi beslediği ve ürettiğine inanılmaktadır. *Marxist Today* dergisini oluşturan çevreye göre, örgütlü kapitalizmin bir ürünü olan sınıf mücadelesi bitmiştir. Artık sosyalist mücadele çeşitli alternatif örgütlenme temelleri, yeni toplumsal hareketler, araçsalcı bir kolektivizm, uluslararasılaşmış sınıfsız bir kültür, devlet karşıtı bir neo-liberalizm ve sermaye ile emek arasında aracı, güçlü bir hizmet sınıfının kurumsal ve kültürel kaynaklarının gelişmesi tarafından üretilmektedir (Urry, 1995:103).

Tarihsel dönüşüm süreçlerinde sınıf mücadelesinin belirleyici olduğu düşüncesi post-Fordizm'le birlikte öneminin azalıp, yeni toplumsal hareketlere cevap vermekte yetersiz kaldığı ölçüde meşruiyetini kaybetmeye başlamışsa da; esas olarak toplumsal hareketlerin incelenmesinde sınıfla olan ilişkinin tam anlamıyla koparılmasının kuramsal öncülüğünü Laclau ve Mouffe'un geliştirdiği söylem çözümlemesiyle ortaya çıkacaktır. Geleneksel

Marksist düşünceden farklı olarak politik ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkiler ile sınıflar mücadelesi arasındaki ekonominin belirleyici etkisinden uzaklaşması Laclau'yu üç önemli sonuca götürür.

Birincisi, sınıfların ideolojik ve politik düzeylerdeki varlığını bir indirgemeci süreç olarak değerlendirmek mümkün değildir. Eğer sınıflar ideolojik ve politik düzeylerde var iseler ve eğer ideolojik ve politik pratiğin içeriği sınıfların bu düzeydeki varoluş biçimi olmaktan çıkıyorlarsa, bu düzeylerde varlığı kavrayabilmenin yolu bir ideolojinin sınıfsal karakterini içeriğinin değil, biçiminin verdiğini söylemektir. Bir ideolojinin biçimi bu ideolojiyi oluşturucu adlandırmaların eklemleme ilkesine dayanır (Laclau, 1998:174). Dolayısıyla, bir ideolojik söylemin sınıf karakterini oluşturan temel unsur onun özgül eklemleme ilkesine dayanmasıdır. Sınıflar, ideolojik ve politik düzeylerde, bir indirgeme süreci değil, bir eklemleme süreci içinde var olurlar. İkincisi, egemen sınıf hegemonyasını iki şekilde gerçekleştirir: (a) sınıfsal olmayan çelişki ve adlandırmaları kendi sınıf ve söyleminde eklemleyerek; (b) ezilen sınıfların ideolojik ve politik söylemlerinin bir parçasını oluşturan içeriklerini özümseyerek (Laclau, 1998: 176). Üçüncüsü, eğer sınıflar bir “üretim tarzı”nın *antagonistik* kutupları olarak tanımlanıyorsa, ve eğer üretim düzeyi ile politik ve siyasal üstyapılar düzeyi arasındaki ilişki indirgeme değil de, eklemleme biçiminde kavranmak zorundaysa, o halde sınıflar ile *ampirik* olarak gözlemlenen gruplar çakışmak zorunda değildir. Bireyler, tamamı sınıfsal çelişkilerden ibaret olmayan bir çelişkiler birikiminin taşıyıcıları ve kesişme (Laclau, 1998: 177) noktalarıdır.

Laclau'nun bu kuramsal çözümlerinden çıkarılabilecek olası sonuçlar şöyle özetlenebilir: (a) Her ne kadar bu çelişkiler birikiminde sınıfsal çelişkilerin önceliği varsa da ve diğer çelişkiler sınıfsal söylemlere eklemlemiş olarak bulunuyorlarsa da, bu diğer çelişkileri eklemleyen sınıfın zorunlu olarak bireyin ait olduğu sınıf olacağı sonucu çıkarılmaz. (b) Eğer sınıflar kendilerini sınıf olarak üretim ilişkileri düzeyinde oluşturuyorlarsa, ve eğer her söylemin eklemleyici ilkesi daima sınıfsal bir ilke ise, toplumdaki üretim ilişkilerinde yer almayan kesimlerin kendilerine ait bir eklemleyici ilkeye sahip olamayacakları ve ideolojilerinin birleştirilmesinin diğer sınıflara bağlı olacaktır. (c) Bir sınıfın hegemonyası, sınıfsal olmayan adlandırmaları kendi söyleminde eklemlemesinden oluşuyorsa ve sınıflar yalnızca ideolojik ve siyasal düzeyde eklemleyici ilkeler olarak var oluyorsa, bir sınıf bu düzeylerde ancak kendi hegemonyası için mücadele ettiği ölçüde var olur (Laclau, 1998: 178).

Laclau, bir siyasi hareketin veya ideolojinin sınıf aidiyetini değerlendirirken, onu oluşturan adlandırmalardan (*interpellation*) bazılarının sınıfsal olmadığını ileri sürer (1998: 178). Bu çerçevede Laclau, sınıfsal olmayan adlandırmalardan hareketle ‘popülizm’ kavramının kullanımına işlerlik kazandırır. Laclau, popülizm teriminin çeşitli kullanımını esas alarak ortak

bir anlam özü olup olmadığını araştırır. O'na göre, *popülizm* teriminin tüm olası kullanımlarının tamamında ortak bir örneğe temeline başvurulduğunu düşünür ki, bu da “halk”tır (Laclau, 1998: 179). Her durumda halka başvurma ‘popülizm’de merkezi bir yer teşkil eder.

Laclau'ya göre, halk, somut toplumsal formasyon düzeyindeki hakim çelişkinin iki kutbundan birini oluşturur. (1) Halk/iktidar bloku çelişkisi üretim ilişkilerine değil, toplumsal formasyonu oluşturan politik ve ideolojik egemenlik ilişkileri karmaşasına bağlı olan bir antagonizmadır. (2) Üretim tarzı düzeyindeki hakim çelişki özgül sınıf mücadelesi alanını oluşturuyorsa, somut toplumsal formasyon düzeyindeki hakim çelişki de popüler demokratik mücadele alanını oluşturur. (3) Sınıf mücadelesinin popüler demokratik mücadele üstünde önceliği olduğundan, popüler demokratik mücadele ancak sınıfsal tasarımlara eklenmiş olarak var olurlar. Buna karşılık politik ve ideolojik sınıf mücadelesi sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerden oluşan bir düzlemde yapıldığından, bu mücadele ancak sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerin antagonistik eklemelerinden oluşabilir (Laclau, 1998: 180). Popüler gelenekler bir sınıf çelişkisinden farklı olarak Halk/iktidar bloku çelişkisini ifade eden adlandırmalar bütününe meydana getirir. Bu, iki önemli noktayı açıklamamıza imkân sağlar. Birincisi, “popüler gelenekler” baskıya, yani, devletin hakiki biçimine karşı direnişin ideolojik billurlaşmasını temsil ettiği ölçüde, sınıfsal ideolojilerden daha uzun ömürlü olacak ve daha kalıcı bir yapısal başvuru çerçevesi meydana getirecektir. Fakat ikinci olarak ise, popüler gelenekler, tutarlı ve örgütlü bir söylem meydana getirmeyip, sadece sınıfsal söylemlerle eklenmiş olarak var olan öğelerdir. Bu, en aykırı siyasal hareketlerin niçin aynı ideolojik simgelere başvurduğunu açıklar (Wood, 2011:181).

Laclau, siyasal ve ideolojik düzeylerde yürütülen mücadeleyi ekonomik düzey karşısında ayrıcalıklı hale getirerek, ekonomizme karşı Marksist düşünce içinde alternatif bir teorik çerçevenin temelini oluşturabileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla, Laclau bu ilk çalışmasında (*İdeoloji ve Politika*) sınıf mücadelesinden tam olarak koptuğunu söylemek mümkün değil. Bir toplumsal kategori olarak sınıf, hegemonyanın inşasında ‘belirleyici’ bir rol üstlenerek değil, “eklemleyici ilke” olarak üstlendiği rol ile öne çıkmaktadır. Ne var ki, Laclau'nun kuramsal düzeydeki bu çözümlenmeleri somutla olan bağını kurmakta başarısız olduğu için kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturmaktan oldukça uzaktır. O'nun düşüncesinin tutarsızlığını kavramak için kuramsal çözümlenmesinin öncül dayanağını oluşturduğu Althusser'in bilgi teorisinin anlaşılması gerekir.

Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine* adlı çalışmasında toplumsal formasyonu çeşitli üretim tarzlarının eklenildiği somut düzeydeki bir oluşum olarak ele alır. Bu çeşitli üretim tarzlarından biri analiz edildiğinde zorunlu olarak bir soyutlama yapılmaktadır (2005:42,52). O'nun toplumsal formasyon

düzeydeki ‘somut’ çözümlemesi ile üretim tarzı düzeyindeki ‘soyut’ çözümlemesi kuramsal açıdan özgün bir katkı sağlamaz. Marx’ın çalışmalarında mevcut olan bilgi tekrarlanmıştır. Ancak, Althusser’in iki farklı soyutlama düzeyini ele alış biçimi Marx ile arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Althusser’in kuramsal çözümlemelerinin temel dayanağını bilgi üretim sürecinde kullandığı yöntemi meydana getirir. Yöntembilimsel düzeyde ‘Genellemeler I’, ‘Genellemeler II’, ‘Genellemeler III’, şeklinde ifade edilen ve aralarında kurulan ilişkilere dayalı olarak geliştirilen bilgi üretim süreci Althusser’in kuramsal çözümlemelerinin temel dayanak noktasını oluşturur (Althusser, 2002:199-269) O’nun bu yönetime bağlı kalarak geliştirdiği toplum çözümlemesinin yetersiz kalmasının temel nedeni somut ile olan ilişkisinin kurulamamasıdır.

Althusser’in toplumsal formasyon düzeyindeki çözümlemeleri ile üretim tarzı düzeyindeki çözümlemeleri birbiriyle ilişkilendirme çabası başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Şöyle ki, gerçek olgu veya pratik hem düşünce sürecine girmeden önce (düşünce gerçeğini oluşturmuş olan ve buna karşılık somut bilgiyi, Genellemeler III’ü üretecek kavramlar olan Genellemeler II’in üzerinde işlem geçireceği Genellemeler I’den önce) hem de deneyime ve teorinin olgular karşısındaki ve teorinin pratik karşısındaki yeterliliği sorusunun ortaya çıktığı Genellemeler III’den, yani düşünce sürecinin tamamlanmasından sonra vardır (Laclau, 1990:114-116; Poulantzas, 1976:65-66). Farklı bir ifadeyle somut olgular, Genellemelerin çeşitli aşamalarıyla anlatılan teorik üretim sürecinden önce de, sonra da mevcuttur. Sürecin sonuna gelindiğinde somut bilgi –somut bilgi üretildiğinde- hem deneyimlenmesini yapmak ve pratiğe uygunluğunu ölçmek gerekir. Ancak, Althusser, teorik çalışmayı pratikten koparmakta ve üretilen teorinin doğruluğunu sınaama işlemini yine teorinin kendi içinde gerçekleştirmektedir.

Laclau’un “üretim tarzı” ile “toplumsal formasyon” ayrımının kuramsal arka planını, yukarıda ifade edildiği üzere Althusser’in geliştirdiği “düşüncedeki somut” ile “gerçek somut” arasındaki ikilik oluşturur (Laclau, 1990:115-1160). Dolayısıyla, Laclau, üretim tarzı düzeyinde belirlenen sınıfları, politik ve ideolojik mücadele söz konusu olduğunda, sınıfsal belirlenimlerden ayrı olarak, halk/iktidar bloku çelişkisi çerçevesinde ele alır. Ne var ki, üretim tarzı düzeyinin belirlediği sınıflar mücadelesi soyut düzeydeki bir kuramsal çözümlmeye uygun düştüğünden, formasyon düzeyindeki siyasal ve ideolojik mücadele ile ilişkilendirme çabasının somut düzeyde bir karşılığı yoktur. Zira, üretim tarzı düzeyinde belirlenen sınıf mücadelesinin gerçekliği sadece soyut düzeyde kavrandığından somutla kurulmaya çalışılan ilişki betimleyici kalmaktadır. Laclau, metodolojik açıdan farklı gerçeklik düzeylerine uygun düşen soyut ve somut arasındaki ilişkinin neden olduğu gerilimin farkındadır. Dolayısıyla, sınıfsal belirlenim ile siyasal ve ideolojik mücadele arasındaki kopukluğu, Laclau ve Mouffee tarafından yazılan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı çalışmasında toplumsal mücadelenin

ağırlık merkezini siyasal ve ideolojik alanda yoğunlaştırdığı ölçüde, sınıf mücadelesinin ve sınıf sömürsünün önemi yadsınacaktır.

Mouffe ve Laclau'nun yorumunda ifade bulduğu haliyle sosyalist politika ile işçi sınıfı arasında Marx'ın kurduğu ilişki esas olarak bir tek önermeye dayanır. Buna göre, Marksizm, işçi sınıfının birliğinin ve sosyalist dürtüsünün, ideoloji ve politika “alanları”ndan hiçbir dış müdahale olmaksızın, kapitalist gelişmenin basit bir sonucu, yani üretici güçlerin nötr ve doğal gelişmesinin bir sonucu olduğu (Wood, 2011: 91) şeklinde yorumlanır. O'nlara göre, klasik Marksizm, kapitalist üretimin ekonomik gerçekleri ile birleşik bir sosyalist güç olarak işçi sınıfının oluşumu arasında birtakım araçlar bulunması gereğini kabul ettiği ölçüde, kendi varlığını etkisiz kılmış olur. Zira, tarihsel olarak parçalanmış olan ve sınıf çıkarlarından başka birçok tarihsel çıkara tabi bulunan bir işçi sınıfına “nesnel çıkarlar” atfetmenin hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Böylece, Mouffe ve Laclau, sınıf mücadelesiyle olan bağı koparıp, önceki çalışmasındaki kuramsal tutarsızlığını gidermiş görünür. Mouffe ve Laclau, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* adlı çalışmasının Marksizm üzerine yazılmış diğer çalışmalarla arasındaki farklılığını şu ifadelerle ortaya koyar: “Sınıf (...) ile uğraşmaktansa, bunların söylemsel olarak işleyebilirliğini sağlayan ön koşulları yeniden etkinleştirmeye çalıştık ve bu koşulların çağdaş kapitalizmde sürekliliğe sahip olup olmadığını sorduk. Bu alıştırmamızın sonucunda, (...) Marksist teoriler alanının, aslında muğlaklıklar ve çeşitliliklerle dolu olduğunun farkına vardık” (Laclau ve Mouffe, 2008:9). Bu ifadenin anlamı Marksizm'in temel argümanlarının çağdaş kapitalizmde bir sürekliliğe sahip olmadığıdır. O'nlara göre, Marksist kategorilerin günümüzde ne ölçüde geçerli olduklarını anlamak bir evrensel sınıfın ontolojik olarak ayrıcalıklı konumuna dayanan her türlü epistemolojik imtiyazdan vazgeçildiği takdirde mümkün olacaktır (Laclau ve Mouffe, 2008: 29).

Karl Korsch, *Marksizm ve Felsefe* adlı eserinde Marksizm'in yaşadığı krizin aşılabilmesinin yolu olarak Marksizm'in bütünlüğünü yeniden kurmayı (1991:129) önerir. Bütünlüğün yeniden kurulmasının yolu diyalektik bakış açısının yeniden ele alınmasıdır (1991:54). Ancak, bu şekilde, Marksizm, dogmatizmden kurtulabilir. Marksizm'in dogmatikleşmesinin nedeni indirgemecilik'tir. Marksist kuramın bilime indirgenmesinden söz etmek Marksizm'in ekonomizme indirgenmesinden söz etmek demektir (Gülenç, 2010:147). O'na göre, yapılması gereken eski teorinin devrimci niteliğinin korunarak yorumlanması ve yeni tarihsel koşullar çerçevesinde geliştirilerek sürdürülmesidir (Korsch, 1991: 107). O'nun eleştirisinin özünde temel yapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin yeniden ele alınması arayışı yatmaktadır.

Laclau ve Mouffe'un post-Marksist siyaset anlayışının inşasında çıkış noktası olarak belirledikleri kavram da hegemonyadır. Fakat, O'nlara

hegemonya kavramsallaştırması Gramsci'nin yaklaşımından oldukça farklı bir politik zemine dayanır. Hegemonya kavramının Gramsci'nin düşünsel bütünlüğü içindeki kullanımına baktığımızda bir toplumsal formasyonu oluşturan çeşitli bileşenlerin 'rıza'ya dayalı bir şekilde sürekliliğini sağlaması açısından belirleyici bir öneme sahip olduğu görülecektir. Bu çerçevede bir toplumsal denetim biçimi olarak hegemonya, egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerindeki 'rıza'ya dayalı iktidarını sürdürme kapasitesi olarak tanımlanır. Bu anlamda hegemonya politik bir niteliğe sahiptir (Buci-Glucksmann, 2012: 123). Gramsci'nin siyasal örgütlenme ve eylem teorisinin yenilikçi tözünü sağlayan şey, işçi sınıfı öncülüğünde toplumun diğer sömürülen kesimleriyle birlikte kurulması amaçlanan sınıf ittifakının dayandığı hegemonya kavramının önceki dar kullanımından farklı olarak, yeni bir tarihsel bloku oluşturan çeşitli bileşenleri ve onun sürekliliğini sağlayan temel dinamikleri tanımlayacak şekilde kapsamının daha da genişlemiş olmasıdır. Hegemonya kavramının bu genişleyen içeriği çerçevesinde değerlendirildiğinde, (a) sınıfsal bir tabana dayanması; (b) entelektüel bir örgütlenme olması; (c) toplumsal tabanda bağlaşıklık gruplara ve hegemonik bir sistem içerisindeki güç ilişkilerinin çözümlenmesine dayanması biçiminde özetlenebilir. Gramsci'nin stratejik düşüncesinde ise sivil toplum ön plana çıkar ve politik toplum karşısında üstün gelir (Portelli, 1982: 71-73). Hegemonik mücadele, Gramsci'nin politik olarak nitelediği tek eylem biçimidir (Sassoon, 2012: 116). Bir sınıfın birlik olarak çıkarlarını temsil etmek amacıyla salt parlamentoya katılması gerçek anlamda politik eylem değildir (Gramsci, 1971: 181-182). Politik mücadelenin hegemonik bir nitelik kazanması gerekir, bu da toplumun çeşitli kesimleriyle varılacak uzlaşılarda mümkün olabilir. Gramsci, sınıftan ayrı, belirsiz bir politik özneyi inşa etme fikrine hiç bir zaman yönelmemiştir. Farklı bir ifadeyle, Gramsci, hegemonya kavramını sınıfsal bağlamda ele almakta ve hegemonik öznenen bahsederken sınıfa vurgu yapmaktadır (Kaygalak, 2001:39).

Laclau ve Mouffe'un yeni sosyalist strateji tasarımı, içsel özcü bir mantığın üstünde yükselerek şekillenen sosyalist bir hareketin var olamayacağı yönündedir. Yeni stratejide hegomonik süreçlerin içinde öne çıkabilecek ve bu yolla süreçleri belirleyebilecek sınıf eksensli bir siyaset anlayışı artık yer almayacaktır (Gülenç, 2010: 154). Hegemonik eklemlenme mantığının anlaşılması için Laclau ve Mouffe'un istikrarsızlık ya da sabit olmayış mantığının kavranması gerekir. Bu çerçevede özcülükten kurtulmak bir başlangıçtır. Özcülükten kurtulmak için üretim ilişkileri ile politik failerin kimlikleri arasındaki bağlantının koparılması yetmez, aynı zamanda politik failerin de sorgulanması gerekir (Savran, 1990:74). Farklı bir ifadeyle önceden varsayılan bir bütün içindeki sabit öğelerin birbirinden ayırmak yetmez, parçalamak gerekir. Laclau ve

Mouffe, hegemonyanın ortaya çıktığı alanı genel olarak eklemleyici³ pratikler alanı olarak belirlemektedir (Laclau ve Mouffe, 2008:214). Bu alan ‘öğeler⁴’in ‘momentler⁵’ halinde billürleşmediği bir alandır. Eklemlemeyle oluşan bütün ise söylem’dir. Söylemsel bütünün özelliği sınırları önceden belirlenmemiş açık uçlu tamamlanmamış oluşumdur (Savran, 2004:75). Sınıflar da dahil olmak üzere bütün toplumsal hareketler söylemsel olarak harekete geçirilir. Bu hareketin başarılı ya da başarısızlığa uğraması olumsal (*contingent*) bir şeydir; direniş ya da başkaldırının yol açtığı toplumsal değişim başka bir şeye indirgenemez (Therborn, 2010: 175). Böylece, hem dilbilimsel hem de dilbilim dışı unsurları kapsadığı farz edilen dillendirme faaliyetlerinin yapılandırılmış bir bütünlüğü olarak tanımlanan söylem, ideolojinin yerini (Rehmann, 2015: 198) almış olur. Momentlerin billürleşmemesi bir anlamda her momentin anlamının kesin bir sabitliğinin olmadığını ifadesidir. Dolayısıyla, sistem sürekli akmakta; kesin belirlemeler yapılamamakta; açık uçluluk süreci belirlemektedir. Zaten her momentin anlamının kesinlikle sabit olduğu, kapalı bir ilişkisel kimlikler sisteminde hegemonik bir pratiğe yer yoktur (Laclau ve Mouffe, 2008:214). Hegemonik pratiğin olduğu yerde muğlaklık var demektir. Kapalı olmama durumu da sabitsizliğin göstergesidir. Sabitsizlik, post-Marksistlere göre bütün toplumsal kimliklerin temel koşuludur.

Laclau ve Mouffe’a göre,, hegemonize edilen görev ile onun ‘doğal’ faili olduğu varsayılan sınıf arasındaki çözülmez bağdan kaynaklanan “sabitlik”ten bahsedilemez. Sabitlik sabitsizliğe dönüştürülmüş, bu yolla hegemonya kavramının içine işlemiş ve bu kavramın radikal bir şekilde politik ve teorik potansiyellerinin anlaşılmasını engellemiş olan “epistemolojik engeller” ve bu engellerin üzerinde yükseldiği sınıf eksenli özcu ontolojik siyasal perspektif yıkılmıştır. Artık hegemonya kavramı bu kavrama sığmayan bir oyunun adı olmuştur (Laclau ve Mouffe, 2008:293) Laclau ve Mouffe'a göre, eğer kimlikler tamamen ilişkisel ve bu ilişkiler ağı da açık uçluysa, bu durum başka bir ikilikten de artık söz edemeyeceğimizi göstermektedir. Söz konusu ikilik ‘zorunluluk’ ve “olumsallık” ikiliğidir. Zorunluluk ilişkisi belirli bir sabitliği varsaymakta ve bu kavram geleneksel bakış açısında her zaman kendisinin karşıtı olan olumsuzla birlikte düşünülmektedir. Bu düşünceye, karşıt kavramlar arasındaki mevcut ikiliğin sabitlilik-sabitsizlik ilişkisi üzerinden tariflenmesi eşlik etmektedir. Ne var ki, hegemonik pratiklerin olanaklı olabilmesinin koşulu sabitsizlik’tir. Bu sabitsizlik ve ilişkisellik tespiti üzerinden hegemonik ilişkiler artık ne salt

---

³ Eklemleme, eklemleyici pratiğin bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğin genel adıdır (Laclau & Mouffe, 2008:169).

⁴ Öğeler, söylemsel olarak eklemlememiş farklılıklardır (Laclau & Mouffe 2008:169).

⁵ Momentler, eklemleyici pratikten doğan yapılaşmış bir bütün olan söylem içinde eklemlemiş durumda görünürken ortaya çıkan farklılık konumlandırır (Laclau & Mouffe, 2008:169).

zorunlulukla ne de katıksız bir olumsuzlıkla (Laclau ve Mouffe, 2008:146) açıklanabilir.

Mouffe ve Laclau'un bu değerlendirmelerinden hareketle üç (3) sonucu ulaşabiliriz. Birincisi, sınıfın, tarihin itici gücü olduğu yönündeki geleneksel Marksist söylem artık geçerli değildir. İşçiler, artık anti-kapitalist siyaset hattının ve örgütlenmesinin 'ayrıcalıklı özneleri' değillerdir. İşçi sınıfının talepleri ancak eşit bir zeminde, sosyalist 'kolektif irade'ye eklenilebilirse işçi sınıfı hareketinin başarı olanağı vardır (2008:147). Toplumsal hareketler arasında artık bir öncelik sonralık ilişkisi belirlemek ve hiyerarşik dizilişte ontolojik bir öncelik sunmak doğru bir siyaset anlayışı değildir. Çoğulculuk, toplumsalı, kapalı bir bütün olarak değil radikal heterojenlik bağlantıları içinde anlama çabasıdır. Bu heterojenlik mücadele alanlarının çok farklı kimliklerin birlikteliklerinden oluştuğunu da göstermektedir. Yeni toplumsal hareketler (ekolojik hareketler, eşcinseller, feministler, insan hakları savunucuların, öğrenci hareketleri, anti-otoriter hareketler, kimi etnik hareketler vb.) çoğu zaman algılandığı gibi işçi sınıfının yedek unsurları değildir. Yeni sosyalist stratejide hiçbir toplumsal mücadele dinamiğinin ayrıcalıklı bir konumu yoktur. Tüm hareketler devrimci "kolektif irade"ye bağlıdır (Laclau ve Mouffe, 2008:147-8). Üçüncüsü özne konumları arasındaki ilişkinin kavranış biçimiyle ilişkilidir. Yapılan analiz bu ilişkiyle kurulmuş bütünlükleri dağıtmaya yöneliktir (Laclau ve Mouffe, 2008:148).

Radikal Demokratik okulun iddiasına göre, kapitalist düzen giderek yaşamın her alanını metalaştırıp, iktisadi olanla sınırlı olmayan yeni toplumsal talepler ve siyasi kimlikler yarattıkça, toplumsal değişimin öznesini sınıfla sınırlayan Klasik Marksist kuramın üstyapı uğrağına ilişkin sorunlara yanıt vermede yetersiz kalması noktasında bir meşruiyet krizini ortaya çıkardı. Radikal Demokratik proje, Marksizm'in siyasi krizinin aşılabilmesi için ekonomik indirgemeciliğin ve sınıf özcülüğünün tamamen terkedilmesinin gerekli olduğunu ileri sürer (Madran, Özselçuk ve Erçel, 2013:120). Radikal Demokratik Proje yekpare bir siyasi özne anlayışının yerine hegemonik mücadeleler içinde inşa edilen, açık uçlu bir toplum modelini ve çoğul kimliklerin eklenmesiyle kurgulanan bir toplumsal özne anlayışına dayanır. Bu eleştirilere göre Radikal Demokratik kuram kimliklerin ve siyasi ittifakların söylem zemininde siyasi mücadeleler içinde kurulduğunu savlayarak, Marksist sınıf siyasetinin olmazsa olmaz koşulu varsayılan ekonomi merkezli (ve dolayısıyla da "maddeci") bir bilginlik ve varlıkbilim anlayışını da reddetmiş oluyor (Madran, Özselçuk ve Erçel, 2013: 120-21).

Radikal Demokratik Proje bir yandan toplumsalın söylem zemininde siyasi olarak inşa olduğunu iddia ederken, diğer taraftan bu mantığı ekonomi bağlamında uygulamaktan kaçınıyor (Madran, Özselçuk ve Erçel,

2013:122). Proletaryanın biricik tarihsel Özne olarak ekonomik sınıf mücadelesine ayrıcalık tanıyan "özcü" Marksizm'den post-Modernizmin indirgenemez mücadeleler çoğulluğuna geçişe ilişkin bu standart ifadesi kapitalizmi tek model olarak kabul etmeyi ve var olan kapitalist liberal rejimin üstesinden gelmeye yönelik her türlü gerçek çabadan vazgeçme şeklinde bir teslimiyet anlamına gelmektedir (Žižek, 2015: 101-2). Böylece, Radikal Demokratik Proje ekonomiyi kendi felsefi duruşlarına rağmen hâlâ bir gereklilik alanı, siyaset-dışı bir "şey" olarak kavramsallaştırmış olur. Kapitalizm bu tahlilde klasik Marksist çözümlerden fazlasıyla tanışık olduğumuz çehresiyle, sermaye birikimi, kâr ençoklaması, metalaşma gibi kendinden menkul, siyaset-dışı işleyen bir dizi iktisadi mantık olarak karşımıza çıkar (Madran, Özselçuk ve Erçel, 2013:122-23). Bu tasarımın, toplumsal mücadelenin öncü bir gücünün olmaması/belirlenmemesi gerektiği iddia edildiğinden işçi sınıfının Marksist kuramdaki belirgin rolü yeni sosyalist stratejide artık yer almamaktadır. İşçi sınıfının öncülüğü olmaksızın sosyalizmin nasıl gerçekleşeceği sorusuna post-Marksist düşünürlerce verilen yanıtlar oldukça belirsizdir.

Laclau ve Mouffe'un post-Marksist söyleminin temel zaafı, söylemin, "çelişki" yerine "farklılık" (veya çeşitlilik) kavramına dayanmasıdır. Bu noktadan sonra geriye kalan tek soru çoğalan kimliklerin nasıl ekleneneceği sorusudur. Bu soru özgürleşimin öznesiz bir biçimde söylemsel olarak gerçekleşeceği inancının farklı bir ifadesi olarak okunabilir. Norman Geras, düşünürlerin bu çabasını söylemci idealizm başlığı altına yerleştirmektedir. O'na göre her şeyin söylemsel karakterli olduğunu kabullenmek, bir anlamda söylemsel idealizmin en tipik biçimlerinden birine yakalanmaktır. Geras'a göre bu tartışmalarda es geçilen en önemli nokta söylemselliğin kendisinin nereden kaynaklandığı problemidir (aktaran, Gülenç, 2010).

1970'li yılların başı itibariyle refah devleti bütün sanayileşmiş batılı kapitalist ülkelerde ortadan kaldırıldı. Bu gelişmeler, iktidara muhafazakâr ya da sosyal demokrat partilerin gelmesinden bağımsız bir şekilde gerçekleşti. M. Postone'a göre, bu türden genel gelişmeler olumsal siyasal kararlar üzerinde açıklanamazlar; bunlar genel yapısal sınırlılıkların ve zorunlulukların varlığını güçlü biçimde görünür (Postone, 2017:78). Tarihi, post-Yapısalcı gibi olumsallık üzerinden anlamaya kalkışan görüşlerin kapitalist toplumun tarihi ile *amprik* açıdan uyumlu olmadığı görülmektedir (2017:79). Žižek de benzer bir şekilde üretim alanında ortaya çıkan değişim ile düşünce evreninde beliren değişimin kapitalizmin küresel ölçekteki değişiminden ayrı olarak ele alnamayacağını şöyle vurguluyor: "...Özcü Marksizm'den post modern olumsal (Laclau) siyasete geçiş ya da cinsel özcülükten olumsal toplumsal cinsiyet oluşumuna (Butler) geçiş ya da metafizikçilikten ironiste geçiş (Richard Rorty) epistemolojik ilerleme değil, kapitalist toplumun kendi doğasındaki küresel değişimin bir parçasıdır" (Žižek, 2015:120-121). Eagleton bu durumu şöyle ifade ediyor: "...söylem, siyaset ve çıkarlara

ilişkin her şey hakkında konuşuyor ama kendi olanaklılığının tarihsel temellerine gelindiğinde susar” (2011:303).

Tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznenin bilinçli etkinliğinin eğleyici rolünün, içkin bir zorunluluk tarafından önemsizleştirilmesi kaçınılmaz bir şekilde tarihin, özgürlüksüzlük biçiminde yorumlanmasına neden olacağı açıktır. Ancak, Marx’ın modern dünyadaki tarihsel dinamiklerin ve yapısal değişimlerin temelinde yatan zorunluluklar ve sınırlılıklardan hareketle kapitalizme yönelik yaptığı eleştirilerin, tarihin bu özgürlüksüzlük biçimini de hedef aldığı gerçeği gözden kaçmamalıdır.

Lenin’in, düz çizgisel (*Lineer*) tarih anlayışı temelinde II. Enternasyonalin reformizmine ve bu düşüncenin bir türevi olarak ekonomik determinizmini reddedip devrimci iradenin (*volontarizm*) önemine vurgu yaparak politikanın özerkliğini öne çıkarması; Rus köylüsünün (*Mujik*) kendine özgü eşitlikçi yapısından hareketle kapitalist aşamanın yaşanmadan komünizme geçilebileceği düşüncesine karşı hâkim üretim tarzı olarak kapitalizmin yaygın üretim tarzı olarak feodalizmin yerini almaya başladığını ampirik verilerle göstermeye çalışması; burjuvazinin yeteri kadar gelişmediği toplumlarda demokratik görevlerin işçi sınıfının öncülüğünde başta köylülük olmak üzere toplumun diğer ezilen katmanlarıyla birlikte kurulacak bir iktidar aracılığıyla yerine getirileceğini ileri sürmesi; sosyalist devrimlerin Marx’ın düşüncelerini geliştirdiği kapitalizmin rekabetçi aşamasından farklı olarak tekelci aşamada üretim ilişkilerinin belli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığı şu ya da bu Batılı kapitalist ülkelerde gerçekleşmeyip, emperyalist zinciri oluşturan en zayıf halkaların kopmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürüp, devrimlerin Doğuya kaydığını söylemesi, öznenin bilinçli etkinliğinin içkin bir zorunluluk tarafından önemsizleştirilen tarih anlayışını temelden reddeden somut örnekler arasındadır.

Marx’ın eleştirel kuramı, içkin bir zorunluğun tarihi özgürlükten yoksun bırakmasını olumsuzlaştıra odaklanarak reddetmek yerine, bu özgürlüksüzlüğün temelini, onun üstesinden gelme yollarını ve imkânlarını ortaya çıkarmayı amaçlar.

Wood’un yaptığı Laclau eleştirisinde, işçilerin yaşam durumlarının ve deneyimlerinin belirlenmesinde, kapitalist sömürü koşullarının, onların yaşamını etkileyen başka koşullardan ve rastlantılardan daha önemli olmadıkları anlamına geldiğini ve kapitalist sömürünün işçiler üzerindeki etkisinin, doğrudan sömürüye hedef olmayan başka insanlar üzerindeki etkisinden daha fazla olmadığını (2011: 93) sonucuna ulaşır. Bu görüş şunları da ima etmektedir: Kapitalistler, işçilerin sömürülmesinden hiçbir esaslı yarar elde etmezler; işçiler, kapitalistler tarafından sömürülmekten dolayı hiçbir esaslı zarara uğramazlar; işçiler, sömürünün sona erdirilmesinden hiçbir esaslı yarar sağlamazlar; sömürülüyor olma koşulu, sınıfsal

sömürünün sona erdirilmesinden doğacak 'çıkar'ı beraberinde getirmez; sermaye ile emek arasındaki ilişkiler, toplumsal ve siyasal iktidarın tüm yapısı açısından hiçbir sonuç doğurmaz; sermaye ile emek arasındaki çıkar çelişkisi yalnızca dışarıdan bakanların gözünde (Wood, 2011: 93) bir anlam ifade eder.

Wood'a göre, Laclau, yapısalcılıktan post-Yapısalcılığa uzanan, rotayı izlemiştir; ama toplumsal gerçekliği, post-Yapısalcı bir tutumla, söylem içinde eritmiştir. Pratikte bunun anlamı şudur: Yalın, mutlak, mekanik, doğrusal ve çelişkisiz bir belirlenme yoksa hiçbir kesinlik, hiçbir ilişki, hiçbir nedensellik de yoktur. Hiçbir tarihsel koşul, bağlantı, sınır, olanak yoktur. Yalnızca keyfi bitişmeler, 'konjonktürler' ve rastlantılar vardır. Gerçekliğin ayrı ayrı ve birbirinden soyutlanmış parçalarını bir arada tutan bir şey varsa, bu, sadece söylemin mantığıdır (Wood, 2011: 94).

6. Çokluk ve Agonistik Siyaset

Yukarıda ifade edilen bu kuramsal tartışmaların eksenini oluşturan hakın yönelim klasik Marksist düşüncenin önermeleri ile post-Marksist düşüncenin varsayımları arasında geliştiği görünse de; Radikal Demokrasi Projesinin hayata geçirilmesi noktasında post-Marksistlerin kendi aralarında da bazı temel tartışmalar söz konusudur. Toplumsal hareketler içerisinde oldukça etkili olan ilk öneri "kurumlardan geri çekilme" stratejisini desteklerken; Mouffe'un savunduğu ikinci stratejiye "kurumlara dâhil olma" çağrısı şeklinde ortaya çıkar. Antonio Negri ve Micheal Hardt, üretim sürecinde yaşanan bir dizi değişime bağlı olarak "çokluk"un (*multitude*) öncülük ettiği bir toplumsal değişim modeli öneriyor. O'lar küreselleşmenin ve Fordizmden post-Fordizme geçişin sonuçlarını şöyle özetliyor. (a) Egemenlik, tek bir yönetim mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organizmalardan meydana gelen yeni bir biçime kavuşmuştur. Emperyalizm aşamasından farklı olarak İmparatorluk hiçbir teritoryal iktidar merkezine sahip değildir; İmparatorluk, açık ve giderek genişleyen hudutları olan, giderek küresel alanın tamamını bünyesine dâhil eden, merkezsizleşmiş bir yönetim aygıtıdır. (b) Bu dönüşümler, endüstriyel fabrikanın rolünü azaltan ve onun yerine iletişimsel, müşterek ve duygusal emeği geçiren kapitalist üretim biçimine bağlıdır. (c) "Disiplin toplumundan" yeni iktidar paradigmasının betimlediği "denetim toplumuna" doğru bir geçişe tanıklık ediyoruz. (d) Kitlesele fabrika işçilerinin artı-değer üretiminde işgal ettiği merkezi rol, günümüzde giderek entelektüel, maddi olmayan ve iletişimsel emek-gücü tarafından doldurulmaktadır. İletişime, duyguların ortaklaşmasına yeniden üretilmesine etki eden maddi olmayan emek motifi, kapitalist üretim şemasında giderek merkezi bir konum işgal etmektedir. (e) Post-moderniteye ve biyopolitik üretime geçişte emek- gücü giderek kolektif ve toplumsal bir hal almıştır. Bu kolektif işçinin adı "Çokluk"tur (aktaran, Mouffe, 2013: 60-62).

Hardt ve Negri, çokluğu, toplu çıkış ve özgürleşme tasarısını politik olarak örgütlemek açısından yeterli bir kavram olarak (2011:173) düşünüyor. O'nlar çokluk sorununu iki temel tartışma ekseninde ele alıyor: (a) çokluğun tutarlı bir politik eylem geliştirme yeteneği ile, (b) çokluğun eylemlerinin ilerici veya özgürleştirici karakteri.

Laclau'nun ifadelerinde somutlaşan birinci eleştiri hattı politik eylem içkinlik (*immanence*) alanındaki tekilliklerin aralarındaki politik ilişkileri yapılandırmak/tanımlamak için bir eklemleme sürecine girmelerini gerektirir. Ancak Laclau, eklemlemenin meydana gelebilmesi için içkinlik düzeyinde süreci yönlendirmeye ve tüm tekillikler için bir kimlik noktası olarak hizmet görmeye muktedir olan yönlendirici bir hegemonik gücün ortaya çıkmasının zorunlu olduğunda ısrar eder. Hegemonya, tekillikler çoğulluğunu bir "birlik" olarak sunar ve böylece çokluğu da, birliği sayesinde politik eylem ve karar almaya muktedir olduğu farz edilen halka dönüştürür. Dolayısıyla, politik eylem, her zaman bir 'halk'ın mücadelesinin ürünü olacaktır. Laclau çokluğu, politika yolunda olan ancak henüz politik olmayan bir figür olarak değerlendirir (Hardt ve Negri, 2011:173-4).

İkinci eleştiri hattı çokluğun içeriğiyle ilgilidir. Paolo Vimo, çokluğun politikliğini son derece belirsiz bulur; çünkü onun gözünde çokluk ne kadar toplumsal dayanışma gösteriyorsa aşağı yukarı o kadar da saldırganlık sergiler. Çokluğun elindeki iletişim, duygu, bilgi vb'nin yanı sıra dilsel de olan yeni güçlü araçların genel eğilim olarak iyilik için olma zorunluluğu yoktur; bu araçlar kolaylıkla kötüye de kullanılabilir. Böylece Virno, çokluğun pozitif politik kapasitelerine dair her tartışmanın negatif kapasiteyi de unutmaması gerektiğinde ısrar eden "realist" bir konumu savunur (Hardt ve Negri, 2011:174-5). Bu noktada Virno, geleceğe ilişkin daha az umut taşır.

Virno, Hardt ve Negri gibi maddi olmayan emeğin genelleşmesini "kendiliğinden komünizmin" bir türü olarak görmek yerine ^post-Fordizmi işin ortadan kaldırılması, devletin çözülmesi anlamında "sermaye komünizminin" bir dışa vurumu (Virno, 2005:126) olarak görme eğilimindedir. Virno günümüzde kapitalist teşebbüslerin kendi yararları için, potansiyel bir komünist geleceğin yolunu açabilecek bu maddi ve kültürel koşulları eksiksiz bir şekilde organize ettiğini kaydeder. Virno, post-Fordist dönemin devlet kontrolünde olmayan müşterek sorunlar sahası şeklinde tasarladığı bir Çokluk Cumhuriyetin'in gerektirdiğini ileri sürer. Çokluğun siyasal eylem biçiminin ayırt edici özelliğini kavramak için iki anahtar terim önerir: "çıkış" ve "sivil itaatsizlik." "Çıkış", modern siyasetin meydan okumalarına karşı koymaya muktedir tam teşekküllü bir siyasal eylem modelidir. "Zekânın kamusalılığı" çalışmanın dışında ve ona karşıt olarak geliştirmeyi amaçlayan devletten kitlesel bir kopuşa dayanır.

Sivil itaatsizlik ise, devlet-dışı kamusal alanın gelişiminin yanı sıra birlikler, konseyler, Sovyetler etrafında örgütlenmiş, temsili olmayan, parlamento dışı demokrasi biçimlerinin inşa edilmesi ve deneyimlenmesi üzerinden şekillendirilmiş, tümüyle yeni bir demokrasi türünün (aktaran, Mouffe, 2013: 64) gerekli olduğuna işaret eder.

Bu eleştirilere bir yanıt olarak Hardt ve Negri, çokluğun kendiliğinden bir politik özne değil, bir politik örgütlenme tasarısı olduğunu göstermeye çalışır ve dolayısıyla tartışmayı çokluk oluşturan, çokluğu yapmaya/yaratmaya doğru kaydırmanın gerekliliğini düşünür. O'nlara göre çokluk da "halk" gibi bir politik kuruluş sürecinin sonucudur; fakat halk çoğul toplumsal alanın üzerinde duran bir hegemonik iktidar tarafından bir birlik olarak oluşturulurken, çokluk hegemonyasız içkinlik alanındaki eklemlenmeler aracılığıyla (Hardt ve Negri, 2011:176-7) gerçekleşir.

Hardt ve Negri'ye göre, çokluk temsil kavramının reddedilmesine dayanır: "Bir çokluk, indirgenemez bir çoğulluktur". Çokluk, farkların bileşkesi değil, Bir'in çok karşısında geçersiz kılınmasıdır. Bu anlamda çokluğun en genel tanımı, ortak hareket eden tekilliklerdir (2004:119). Çokluk, tekillikleri temsil potasında eritmeden, hiyerarşik bir düzene ve sınıfın sınırlayıcı alanına hapsedmeden, yatay bir örgütlenme içerisinde bir araya getiren öznedir (Hardt ve Negri, 2002:15). Bu anlamıyla, çokluğun demokrasisi, asla bir çoğunluğa dönüşmeyi arzu etmeyen ve hükmetmeyi reddeden bir güce sahip, eylem halindeki azınlıkların bir topluluğu içinde kendini ifade eder.

Mouffe'a göre, çokluğun özgürleşmesine daha uygun olan siyasal eylem türüyle ilgili olarak, Virno ile terk etme ve çıkışı savunan Hardt ve Negri arasında strateji açısından temel bir fark yoktur. Disiplin döneminde temel direniş biçimi sabotajken, emperyal denetim dönemindeki temel direniş biçiminin terk etme olduğunu ileri sürerler. İmparatorluğa karşı yürütülen savaşların iktidar mevkilerinin boşaltılması ve terk etme aracılığıyla kazanılabileceğini düşünürler. O'nlara göre terk etmek ve çıkış, emperyal post-Modemiteye karşı sınıf mücadelesinin güçlü bir biçimidir (Mouffe, 2013: 65).

Hardt ve Negri ile Virno arasındaki önemli bir başka uzlaşma noktası ise çokluğun demokrasisi hakkındaki kavrayışlarıyla ilgilidir. Mouffe'a göre, Virno asla "mutlak demokrasi" terimini kullanmaz, ama hem Virno'da hem de Hardt ve Negri'de temsilî demokrasi modelinin bir reddini ve "Çokluk" ile "Halk" arasındaki katı bir karşıtlığın taslağını buluruz. Bu düşünürlere göre halk kavramına ilişkin sorun, bu kavramın, tek bir istenci olan bir bütünlük olarak temsil edilmesi ve Devletin varoluşuna bağımlı olmasıdır. Çokluksa, aksine, siyasal bütünlükten sakınır. Çokluk temsil edilemez, çünkü o, tekil bir çokluktur. Asla tüzel bir kişi statüsüne erişemeyen ve bir genel istenç içinde bütünlüşemeyen etkin ve kendi kendisini örgütleyen bir faildir. Bir anti-devlet ve anti-halktır (Mouffe, 2013: 65-6).

Hardt ve Negri'ye göre radikal siyaset, çokluğun kendi kendisini örgütlemesini güçlendirmek amacıyla, mevcut kurumlardan "geri çekilme" ekseninde tahayyül edilir (aktaran, Mouffe, 2013: 66). Mouffe'un düşüncesi ise, devletten ve çoğulluğun örgütlenmesini sağlayan kurumlardan herhangi bir geri çekilme değildir. Tersine, parlamenter ve parlamento dışı mücadele ederek birleştirerek bu kurumların derinlemesine dönüşümü sağlanmalıdır. O'na göre amaç eşitlik ilkesini mümkün olduğu kadar çok sayıda toplumsal ilişkiyi kapsayacak şekilde genişletecek olan farklı demokratik taleplerin ifadesi için bu kurumları bir araca dönüştürmek olsun. İşte hegemonik yaklaşımın tahayyül ettiği radikal siyaset budur ve bu tür bir proje kurumlarla *agonistik* bir ilişkilenebilir (Mouffe, 2013: 70; 2015:140).

Mouffe, "agonistik" demokrasi modelini, antagonizma bağlamında geliştirerek bir dizi görüşler ileri sürer. O, kolektif kimliklerin önemi ve onların inşasında duyguların oynadığı önemli rolün "toplulaştırıcı model" (*aggregative model*) ile "müzakereci/katılımcı model" (*deliberative model*) tarafından göz ardı edildiğini düşünür. Böylece Mouffe, agonistik demokrasi modelinden hareketle, bu iki modelin rasyonalist ve bireyci yaklaşımlarının çözüm sunmadığı tüm sorunlarla ilgilenmeyi amaçlar. O'na göre, siyasetin önündeki en önemli engellerden bir tanesi, antagonizmayı çözmeye çabasıdır. Temel soru, kimseyi dışlamadan nasıl bir konsensüse varılacağı şeklinde olmamalı. Zira, bu yönde bir eğilim sergilendiği sürece "onlar"ı olmayan "biz" kurmayı gerektirecektir (Mouffe, 2015:26). O'nun yapmaya çalıştığı, biz/onlar ayrımını aynı zamanda çoğulculuğun da tanınmasına izin verecek bir şekilde nasıl kurulabileceğini göstermektedir.

Çoğulcu demokrasileri ayırt edici özelliği çatışmanın tanınması ve meşrulaştırılması düşünüldüğünde liberal demokratik toplumlarda çatışma ortadan kaldırılamaz. Liberal demokratik siyaset, diğerlerinin fikirlerine karşı mücadele edilmesi gereken ancak bu fikirleri savunma hakkının sorgulanamayacağı muhalifler (*adversary*) olarak görülmesini gerektirir (Mouffe, 2015:27). Başka bir ifadeyle, önemli olan çatışmanın "antagonizma" (düşmanlar arasındaki mücadele) değil, bir "*agonizma*" (muhalifler arasındaki mücadele) biçimini almasıdır.

Agonistik bakış açısından demokratik siyasetin ana kategorisini, demokratik "herkese özgürlük ve eşitlik" ilkelerine bağlı ancak bunların yorumlanışı konusunda ayrışan "muhalif" kategorisi oluşturur. Muhalifler bu ilkeleri yorumlayış biçimlerinin hegemonik olması için mücadele etseler de aleyhtarlarının kendi pozisyonlarının galibiyeti için verdikleri mücadelenin meşruiyetini sorgulamaz. Mouffe'a göre, muhalifler arasındaki bu karşılaşma, canlı bir demokrasinin olmazsa olmazı "agonistik mücadelenin" var olma şartıdır (Mouffe, 2015:27). Burada Mouffe'un

önerdiği ve liberal görüşe ters düşen “muhalif” (*adversary*) anlayışına göre, antagonizmanın varlığı ortadan kaldırılmıyor, sadece “dönüştürülüyor” (*sublimate*). Agonistik siyasette antagonistik boyut her zaman mevcut kalır. Demokratik siyasetin özgüllüğü biz/onlar zıtlığının ortadan kaldırılması değil, onun tesis ediliş biçimidir (Mouffe, 2015:29). Agonistik demokratik siyasetin asıl amacı tutkuları kamusal alanda konsensüs yaratmak için onları özel alana havale etmek değil, bu duyguları demokratik yapılara doğru harekete geçirerek, demokratik amaçlar etrafında kolektif özdeşleşme biçimleri yaratarak “dönüştürmektir”.

Çokluk ile agonistik yaklaşım da modern demokratik koşullar altında insanların “bir/tek” olarak düşünülemediğini' savunuyor. Ne var ki, çokluk yaklaşımı insanları “çeşitli/birçok olarak görürken agonistik siyasete göre insanlar “bölünmüştür”. Mouffe'a göre, tam anlamıyla siyasi bir şekilde düşünebilme ihtimali, ancak bölünme ve antagonizmaların ortadan kaldırılamayacağı kabul edildiği koşulda doğar (Mouffe, 2015:35).

Sonuç

Post-Marksizm'i karakterize eden düşüncelerden çıkarılabilecek olası sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Kolektif toplumsal özneler sınıf, ulus ya da etnik grup özneleri gibi parçalara bölünmüş ve 'çoğullaşmış' hale gelirken, birey-özne daha çok önem kazanmaktadır. Artık “birey”i bir bütün olarak merkezileşmiş, kararlı ve tamamlanmış ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavrayamayız. “Benlik”, daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu “benlikler” ya da kimliklerden oluşan, tarihi olan ve süreç içinde ‘üretilmiş’ bir şey ' olarak kavranmalıdır.

Sınıf mücadelesi, sınıf sömürüsü, sınıf bilinci, sınıf iktidarı şeklindeki tarihsel materyalizmin merkezini oluşturan temel kavramlar post-Marksizm'in gelişimiyle birlikte yerini farklı bir toplum çözümlemesine bırakmıştır. Bu toplum çözümlemesinin merkezinde sınıf mücadelesi yoktur. Marx'a göre işçi sınıfının üretim sürecindeki yeri ve üretim araçları karşısındaki konumlanışı nedeniyle sömürücü bir sınıf olmadığından; onun siyasal iktidarı farklı bir sınıfın üzerinde egemenliğe yol açmayacak ve sınıfsız bir toplumun ikamesi, geçici egemenliğinin ortadan kalkmasıyla mümkün olabilecekti. Bu anlamıyla işçi sınıfı evrensel bir sınıftır. Post-Marksizm'e göre, üretim sürecindeki konumlanışı işçi sınıfını diğer sınıf ya da gruplar karşısında onu ayrıcalıklı hale getirmez. İşçi sınıfının daraldığı, kendi içinde bölündüğü ve yeni muhalefet biçimlerinin ortaya çıktığı gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda işçi sınıfı diğer bütün toplumsal kesimler gibi sahip olduğu imkânlar ile sınırlı bir özne olmakla birlikte hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip değildir. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin modern toplumları sosyalist

bir doğrultuda dönüştürmek için kendi içinde yeterli bir dinamik taşımadığı kabul edilmelidir.

İşçi sınıfının kapitalist üretim ilişkileri içindeki sömürülen sınıf konumu nedeniyle sosyalizmi hedef alan bir sınıf mücadelesi yerine birbiriyle benzeşmeyen öznelerin inşasını hedef alan bir antikapitalist mücadelenin gerçekleşebileceği ön görülmelidir.

İşçi sınıfı kendi içinde çelişkili bir sınıftır. Kendi içinde çelişkili bir sınıfın nesnel çıkarları olamayacağı için işçi sınıfına özgü bir sınıf bilincinden de bahsedilemez. Dolayısıyla, artık, politik zeminde istikrarsız bir şekilde konumlandırılmış özneler söz konusudur.

Kimlikler tamamen ilişkisel ve bu ilişkiler ağı da açık uçlu olduğundan, başka bir ikilikten, yani 'zorunluluk' ve 'olumsallık' ikiliğinden artık söz edilemez. Üretim sürecindeki konumlanışlarına bağlı olarak işçilerin nesnel çıkarları olmadığı gibi, sömürü ilişkilerinin dışında kalan şu ya da bu kişiye yönelik uygun bir söylem geliştirerek sosyalist mücadelenin bir parçası olması işçi sınıfınınkinden daha az önemli olduğu söylenemez. Siyasal bölünmelerin oluşturulmasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan belirli toplumsal karşıtlıkların var olduğu anlayışını terk edip; onun yerine, "toplumsalın çoğulluğunu ve belirlenmemişliğini kabul etmek gerekir. Hiçbir 'sabit' toplumsal çıkar ya da kimlik yoktur.

Sivil toplum, katıksız özgürlüğün ideal alanı değildir. Onun mikro-dünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları mevcuttur. Burada sisteme direniş olmaması düşünülemez. Yeni antagonizma noktalarının, bunlar etrafında örgütlenmiş yeni toplumsal direniş hareketlerinin gelişeceği açıktır.

Bağımlılığa karşı gösterilen türlü çeşitli direnişlerden siyasal mücadeleler yaratmak, söylemsel inşa ile ilgili bir konudur. Bu nedenle, eşitsizliklere karşı mücadele etmeye ve bağımlılık ilişkilerine meydan okumaya yönelik ortaklaşa bir eylemin doğması için gerekli söylemsel koşullar üzerinde yoğunlaşılması gerekir. Demokratik devrimin yeni olan yanı, demokratik kültürün gelişmesine zemin hazırlamış olmasıdır. Demokratik kültürün önemi birtakım 'bağımlılık ilişkilerini baskı ilişkilerine ve dolayısıyla da karşıtlık alanlarına dönüştüren söylemsel koşulları sağlayacak politik bir zemin yaratmış olmasıdır.

Post-Marksizm Yapısalcılıktan post-Yapısalcılığa uzanan, rotayı izlemiştir; ama toplumsal gerçekliği, post-Yapısalcı bir tutumla, söylem içinde eritmiştir. Pratikte bunun anlamı şudur: Yalın, mutlak, mekanik, doğrusal ve çelişkisiz bir belirlenme yoksa hiçbir kesinlik, hiçbir ilişki, hiçbir nedensellik de yoktur. Hiçbir tarihsel koşul, bağlantı, sınır, olanak yoktur. Yalnızca keyfi bitişmeler, "konjonktürler" ve 'rastlantılar' mevcuttur. Gerçekliğin ayrı ayrı

Marxizm'den Post-Marxizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

---

ve birbirinden soyutlanmış parçalarını bir arada tutan bir şey varsa, bu, sadece söylemin kendi mantığıdır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2002) *Marx İçin*. (Çev. A. I. Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2003) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2005) *Yeniden Üretim Üzerine*. (Çev. A. I. Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Abramson, J. (2012) *Minerva'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*. (Çev. İ. Yıldız), Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Adaklı, G. (2011) Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açılımları, *Praksis*, 1, 13-32.
- Brunt, R. (1982) Kimlik Politikası. *Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Barrett, M. (2000) *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*. (Çev. A. Fethi), Mavi Ada Yayınları, İstanbul.
- Buci-Glucksmann, C. (2012) Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji. *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. (Çev. M. K. Coşkun), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Corney, M. (2014) *Devlet Ve Siyaset Teorisi*. (Çev. S. Coşar, A. Örkü, M. Pamir, M. Yetiş), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Cassier, E. (2000) Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi. (Çev. D. Özlem), *Toplumbilim/ Aydınlanma Özel Sayısı*. Sayı 11, 37-49.
- Cevizci, A. (2002) *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2017) *Aydınlanma Felsefesi*. Say Yayınları, İstanbul.
- Culler, J. (1985) *Saussure*. (Çev. N. Akbulut), Afa Yayınları, İstanbul.
- Callinicos, A. (2004). *Toplum Kuramı, Tarihsel Bir Bakış*. (Çev. Y. Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çigdem, A. (2011) *Aydınlanma Düşüncesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- D'Amato, P. (2014) *Marksizmin Anlamı*. (Çev. A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Eley, G. (2008) *Demokrasiyi Kurmak, Avrupa Solunun Tarihi, 1850-2000*. (Çev. A.Y. Güneç), Doruk Yayınları, İstanbul.
- Eagleton T. (2011). *İdeoloji*. (Çev. M. Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gülenç, K. (2010). Post-Marksizm, Radikal Demokrasi ve Eleştirileri, *Yeditepe'de Felsefe*, 9, 138-188.
- Geras, N. (1987) Post-Marxizm? *New Left Review*. 163, 40-82.
- Gramsci, A. (1971) *Selecrion from The Prison Netebooks*. Q. (Çev. Hoare ve G. N. Smith), Lawrence and Wishart, London.

Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

- Hall, S. (1983) Yeni Zamanların Anlamı, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çebresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 105-118.
- Hall, S. ve Jacques, S. (1989) Yeni Zamanlar İçin Manifesto'dan, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çebresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 11-43.
- Hardt, M. ve A. Negri (2002) *İmparatorluk*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. ve A. Negri (2004) *Çokluk*. (Çev. E. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. ve A. Negri (2011) *Ortak Zenginlik*. (Çev. E. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kaygalak, S. (2001) Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi. *Praksis*, 1, 33-59.
- Korsch, K. (1991) *Marksizm ve Felsefe*. (Çev. M. Öner), Belge Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E. (1998) *İdeoloji ve Politika*. (Çev. H. Sarıca), Belge Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E., Poulantzas, Nicos., Miliband, R. (1990) Kapitalist Devlet Sorunu, (Çev. Y. Berkman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2008) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (Çev. A. Kardam), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Leadbeater, C. (1985) İktidar Kişiyne, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çebresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 127-134.
- Madura, Y. M., Özselçuk, C., Erçel, K. (2003) "Bir Tabu Olarak Ekonomi", *Toplum ve Bilim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1 (95), 104-139.
- Mason, P. (2015) *Kapitalizm Sonrası, Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz*. (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Mclellan, D. (1999) *İdeoloji*. (Çev. E. Özkaya), Doruk Yayınları, Ankara.
- Murray, R. (1985) Fordizm ve Post-Fordizm, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çebresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 46-57.
- Mouffe, C. (2013) Günümüzde Radikal Siyaset, İçinde: A. Pendakis, J. Diamanti, N. Brown, J. Robinsan, I. Szeman (der.), *Çağdaş Marksist Kuramsal Tartışmalar: Siyasalın Düzenekleri*, (Çev. S. Çalıcı), Dipnot Yayınları, İstanbul, 59-81.
- Mouffe, C. (2015) *Dünyayı Politik Düşünmek, Agonistik Siyaset*. (Çev. M. Bozluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1987) *Alman İdeolojisi*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.

- Marx, K. (1995) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2007) *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2011) *Komünist Manifesto*. (Çev. M. Erdost), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çev. T.Ok, O. Geridönmez), Evrensel Yayınevi, İstanbul.
- Piaget, J. (1999) *Yapısalcılık*. (Çev. A. Ş. Okyayuz), Doruk Yayınları, Ankara.
- Portelli, H. (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*. (Çev. K. Somer), Savaş Yayınları, Ankara
- Poulantzas, N. (2013) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev. Ş. Ünsaldı), Epos Yayınları, Ankara.
- Poulantzas, Nicos (1976) “The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau”, *New Left Review*, 1 (95): 63-83.
- Postone, M. (2017) Marx'ın Eleştirel Kuramını Yeniden Düşünmek, İçinde: A. Pendakis, J. Diamanti, N. Brown, J. Robinsan, I. Szeman (der.), *Yapılar Sistemler Süreçler*, (Çev. D. Şahin), Dipnot Yayınları, İstanbul, 77-99.
- Rehmann, J. (2015) *İdeoloji Kuramları, Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri*. (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Resch, P. R. (2014) *Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram*. (Çev. F. Şahin), Pales Yayınları, İstanbul.
- Rockmore, T. (2014) *Marksizmden Sonra Marx, Karl Marx'ın Felsefesi*. (Çev. H. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sassoon, A. S. (2012) Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale. *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. (Çev. M. K. Coşkun), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Schechter, D. (2015) *Marx'tan Bugüne Solun Tarihi*. (Çev. S. Torlak, K. Özdil), Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Swingewood, A. (1998) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev. O. Akinhay), Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Savran, G. (2003) *Sivil Toplum ve Ötesi*. Belge Yayınları, İstanbul.
- Savran, G. (1990) ‘Öz’lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine, G Savran (der.), *Özne Yapı Gerilimi* içinde, Kanat Yayınları, İstanbul, 59-102.
- Savran, G. (1992) Marksizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Tartışması, G. Savran (der.), *Özne Yapı Gerilimi* içinde, Kanat Yayınları, İstanbul, 103-136.
- Sarup, M. (2004) *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev. A. Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Türel, O. (2017) *Küresel Tarihçe, 1945-76*. Yordam Yayınları, İstanbul.
- Tannenbaum, D. G. (2017) *Siyasi Düşünce Tarihi*, Filozoflar ve Fikirleri. (Çev. Ö. Orhan), BB101 Yayınları, Ankara.

Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

- Therborn, G. (2010) *Marksizmden Post-Marksizme*. (Çev. D. Evcı), Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Urry, J. (1987) Örgütlü Kapitalizmin Sonu, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 95-118.
- Virno, P. (2005) *Çokluğun Grameri*. (Çev. V. Kocagül, M. Çelik), Otonom Yayınları, İstanbul.
- West, D. (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Rousseau, Kant Hegel'den Foucault ve Deleuze'ye Giriş. (Çev. A. Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Wood, E. M. (2011) *Sınıftan Kaçış*. (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Žižek, Slavoj. (2015) Post Modernizm mi, Sınıf Mücadelesi mi? Evet Lütfen!, İçinde: A. Pendakis, J. Diamanti, N. Brown, J. Robinsan, I. Szeman (der.), *Çağdaş Marksist Kuramsal Tartışmalar: Toplumsala Bakmak*, (Çev. D. Şahin), Dipnot Yayınları, İstanbul, 93-136.